

Szirmai Krisztina

STRATIGRAFIAI MEGFIGYELÉSEK AZ AQUINCUMI KÉSŐRÓMAI ERŐD ÉSZAKI KÖRZETÉBEN

Ez alkalommal az aquincumi II–III. századi legióstábortól É-ra és K-re eső területen az 1974–1980. évek között elvégzett leletmentések és leletmentő feltárások eredményeiről számolunk be. A szóbanforgó terület határai É-ról a Miklós tér déli vonala, K-ről a Laktanya utca 29–33. sz. előtti vízműárok, D-ről a régi Harrer Pál utca 40. sz. vonala, valamint Ny-ról a Miklós utca 31. számú épülethez tartozó telek.¹

A fentebb vázolt óbudai területen már a múlt század közepe táján is voltak régészeti megfigyelések, leletek és ezekkel kapcsolatos feltételezések.

A Filatorium, ill. az ún. Selyemgombolyító romjai között 1840–41-ben kerültek elő többek között Lucius Septimius Archelaus sírköve, később egy beneficiarius oltár (CIL III 10556; CIL III 3443). Rómer Flóris szerint castellum nyomait viseli magán a hajdani Selyemgombolyító körfalazata (GÖMÖRI HAVAS 1892, 24). A korabeli kutatás a területen áthaladó ÉD-i irányú római utat via principalisnak tartotta és ennek megfelelően a porta principalis sinistrát a Selyemgombolyító környékére, a Miklós tér tájékán várta (NAGY L. 1942, 359; SIMONYI 1956, 232–233). Az említett ÉD-i irányú római úttestet sűrűn szegélyezték freskóval és központi fűtéssel ellátott épületek (PÓCZY 1956a, 98; PÓCZY 1958, 19).

A környékbeli régészeti adatokhoz sorolhatók még a Laktanya utcai régi zsidó temetőből másodlagosan előkerült helytartói oltárok (KUZSINSZKY 1897, 128–133), falmaradványok, fürdőrészletek (KUZSINSZKY 1933, 33). A zsidó temetővel szembeni telekről ugyancsak másodlagosan megtalált Traianussal záródó 29 db-os ezüstdénár lelet alapján (PEKÁRY 1953, 108) a korábbi feltételezések szerint ezen a környéken húzódtak a tábor középpontjának, a praetorium részletei (NAGY L. 1942, 359–361; MÓCSY 1953, 180). Ehhez tartozhattak a Laktanya utca 31–33. sz. alatt előkerült több periódusú épületmaradványok, közel 10 m hosszú folyosóval, márvány inkusztrációval, gazdag stukkóanyaggal (SCHAUSCHEK 1955, 319; KABA 1955, 255–295; THOMAS 1955, 97).

A folyamórségi laktanya udvarán nagyobb katonai fürdő két helyiségét tárták fel, és a laktanya előtt árok, a tábor É-i fala, mozaikpadló-töredékek és sírkőtöredékek együtt kerültek napvilágra (KUZSINSZKY 1906, 61; NAGY L. 1937, 270; NAGY L. 1942, 537, 544, 600).

A laktanyával szemben, a Laktanya utca 34-ből 3 db feliratos kőemlék származik (KUZSINSZKY 1889, 397).

A laktanyától É-ra a Laktanya u. 33. – Sorompó u. 2. sz. alatt egy III. század I. felére keltezett freskós épületet találtak (PÓCZY 1964, 58).

Tehát a korábbi elméletek szerint a szóbanforgó területen a tábor központi épületének a praetoriumnak, és a katonai fürdőnek részletei láttak napvilágot a via principalissal együtt. Ezeknek megfelelően várták a Selyemgombolyító területén a porta principalis sinistrat.

A későbbi kutatások szerint viszont a Laktanya utca környékén, a II–III. századi legióstábort körülvevő katonaváros (canabae) már gazdagabb, módosabb épületei húzódnak (NAGY T. 1973, 117; NAGY T. 1976, 369; WELLNER 1977, 411–415; PÓCZY 1983, 267; PÓCZY 1986, 407; PÓCZY 1986c, 24).

Ezt a régészeti képet gazdagították a legújabb adatok, melyeknek nyomán a területünk déli szomszédságában, a Kő utcában egy fürdőkomplexus maradványait találták meg és a Laktanya utcában pedig több freskóval és mozaikpadlóval ellátott épületek nyomait, végül egy III. század végére IV. század elejére keltezhető kemence került napvilágra (NÉMETH 1976a, 27; NÉMETH 1976, 416).

E felvázolt régészeti összefoglalás után rátérünk a munkaterületünkön megfigyelt régészeti jelentések ismertetésére.

I. munkahely (Régi Harrer Pál utca 38–42. 13. kép)

I. felület

Mérete ÉD-i irányban: 7 m, KNy-i irányban 4,50 m.

A Ny-i metszet teljes hosszában, 2 m mélységben az újkori feltöltés, majd egy apró köves, sóderes útréteg maradványa Atszf 103.10 m-n jelentkezett. Ez alatt faszénnyomokkal kevert szürke betöltés mutatkozott 25 cm vastagságban, melyet ismét egy egysoros kövezés követ. Ez alatt már sárga agyaggal kevert feltöltés húzódott, mely a vékony 1 cm vastag agyagos szintre települt. Alatta már a bolygatatlan, fekete föld mutatkozott.

Jelentősebb leletek: Az alsó köves szint feletti szürke betöltésből: Dörzstál oldaltöredéke. Belül sárgásbarna máz, kívül téglaszínű alapon mázfoltokkal. L. sz.: 81.1.1. Edény aljtöredéke. Belül narancs-színű, kívül nyersszínű alapon narancs-színű csurgatott festéknyommal. L.sz.: 81.1.347.

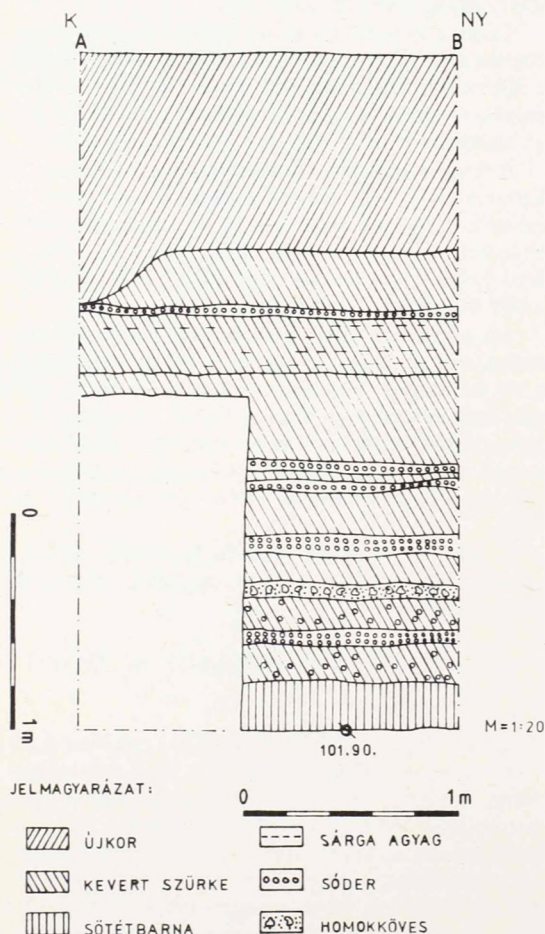
A felületben előkerült útmaradvány egy KNy-i irányú úttesthez tartozhatott, eredeti szélességét itt nem volt módunkban meghatározni. Az úttestet egy korai járósínt elplanírozására alapozták a II. század elején — melyet metszetünk szerint — a markomann háborúk után megújítottak.

2. felület

Méret ÉD-i irányban: 6,25 m, KNy-i irányban: 4,50 m.

A nyugati metszet szerint az újkori feltöltés alatt –1,20 m-en egy mellékletnélküli, bolygatott téglasír került elő.² Ez az átl. 1 m vastag téglatormelékes, szürke kevert betöltés ráhúzódt a sóderes, köves KNy-i irányú úttestrétegre Atszf 102.97 m-n, mely alatt sárga, agyagos planírozás volt látható a fekete, bolygatatlan földön.

HARRER PÁL U. 24.
5. SZELVÉNY

1. kép Metszetrészlet a több ízben megújított úttest maradványával az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből
Abb. 1. Profildetail mit dem Rest des öfters erneuerten Straßenkörpers aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung

A keleti metszetrészleten (F–G)³ a már ismert köves szinten kívül még két sóderes szint jelentkezett.

Jelentősebb leletek: A kövezés alól: Tál többszörösen hornyolt behúzott peremű oldal töredéke. Nyersszínű. L.sz.: 81.1.22, Firmamécs töredéke egy bütökkel. Téglasszínű. L.sz.: 81.1.37 (IVÁNYI 1935, XLVIII.T. = LOESCHCKE 1919, IX–X.).

Felületünkön az 1. felületből megismert KNy-i irányú úttest újabb szakaszát dokumentáltuk közel 5 m hosszan, de szélességét itt sem sikerült tisztázni. A régészeti adatok alapján az előkerült emlékek kora megegyezik az 1. felület jelenségeinek korával.

3. felület

A területünk közvetlen déli szomszédságában előkerült jelentős régészeti eredmények miatt folytatjuk itt a munkát (NÉMETH 1976, 61–71). A felület mérete: 4,50 m hosszú és 1 m széles, északi rábontást is nyitottunk.

A felületen 2,80 m szélességben egy későrómai erőd-fal maradványa jelentkezett. A későrómai erőd-fal leírása: A falmag 5 kőorból áll. Kötőanyag: habarcs. A kisebb kövek átl. mérete: 16x10 cm. A második sorban nagyobb köveket raktak átl. m.: 60x45 cm, sőt ide még egy sárga homokkőből faragott kvádert is felhasználtak. A kisebb kövek átl. mérete itt 30x25 cm. A következő, azaz a harmadik sorba 15x15 cm méretű homokkőből és kemény, fehér mészkőből faragott köveket raktak, de itt is megtaláltuk a 48 cm hosszú, 12 cm vastag sárga homokkőből készült kvádert. A 4–5 sort 15–15 cm átl. méretű mészkövek alkották. A későrómai erőd-fal „köpenye” itt már nem került elő. Az újkori beásás szedte ki a későrómai erőd-falat.

A déli metszet szerint K-ről nézve a későrómai erőd-falig, a mai felszíntől mérve 65 cm-re 80 cm hosszan, 10 cm vastag habarcsos járósínt mutatkozott Atszf 104,93 m-n. Ez alatt a szürke betöltés 20 cm vastag, mely egy korábbi habarcsos járósíntre települt.

Ez alatt viszont már több planírozást jelentő betöltést figyeltünk meg — szintek nélkül. A későrómai falmagtól Ny-ra 1,40 m szélességben a falkiszédést nyomon követtük, majd ettől nyugatra bolygatott téglasírok maradványai kerültek elő⁴ a sóderes, köves korábbi szinten. Ezek a köves, sóderes szintek váltják egymást a megfelelő szürke kevert feltöltéssel együtt a bolygatatlan fekete földig. Említésre méltó lelet nem került elő.

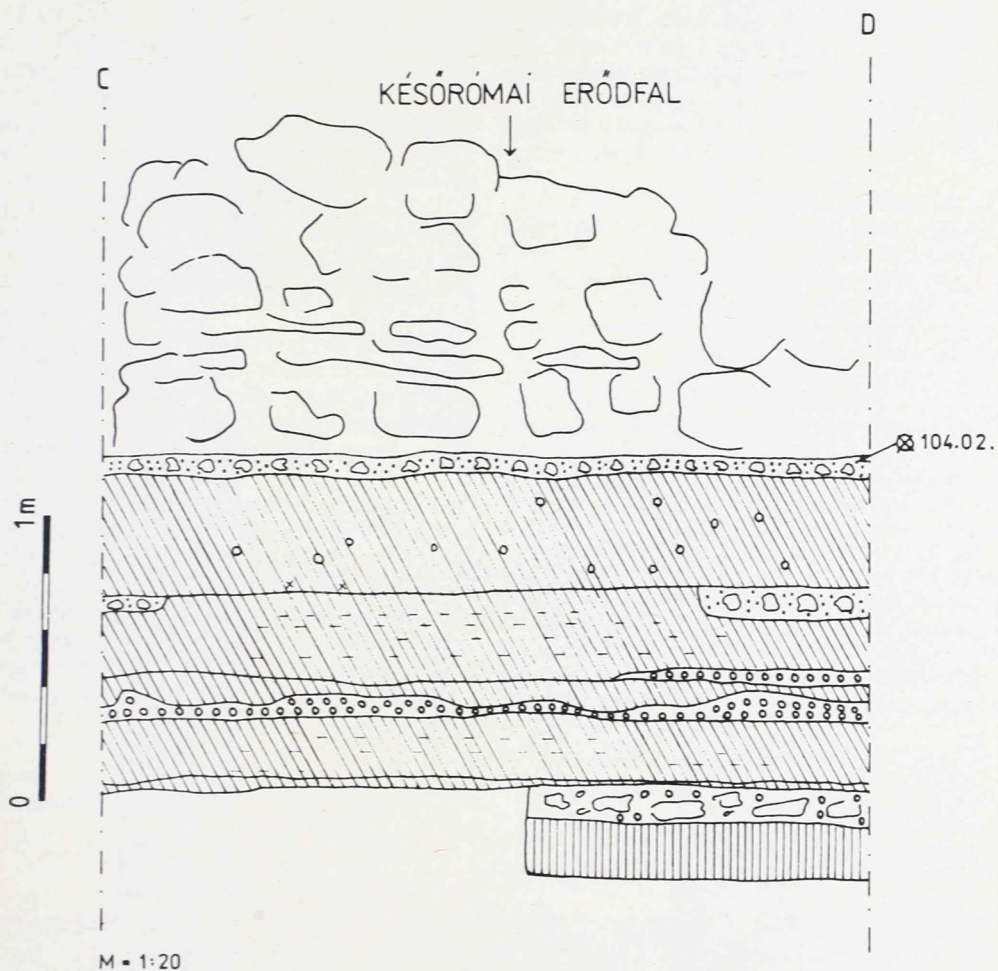
Értékelve a feltűnt jelenségeket, itt a korábbi ÉD-i irányú úttest-szintek kerültek elő. A korábbi úttestszintre alapozták a későrómai erőd-falat. Amikor az erőd-falat már nem használták, a területen temetkeztek. A sírokat többnyire toglából építették.

4. felület

Mérete: KNy-i irányban 10,50 m széles, ÉD-i irányban 2,50 m. A felületet kisebb rábontásokkal bővítettük.

A felület közepe táján a későrómai erőd-fal újabb 5 m szakaszát követtük, átl. 1,50 m szélességben. Ez erőd-fal a déli metszet mentén 1,90 m szélesen a teteje Atszf 104,57 m-n maradt meg. Lapos palakövekből, keményre

HARRER PÁL u. 24.
6/a SZELVÉNY /C-D/

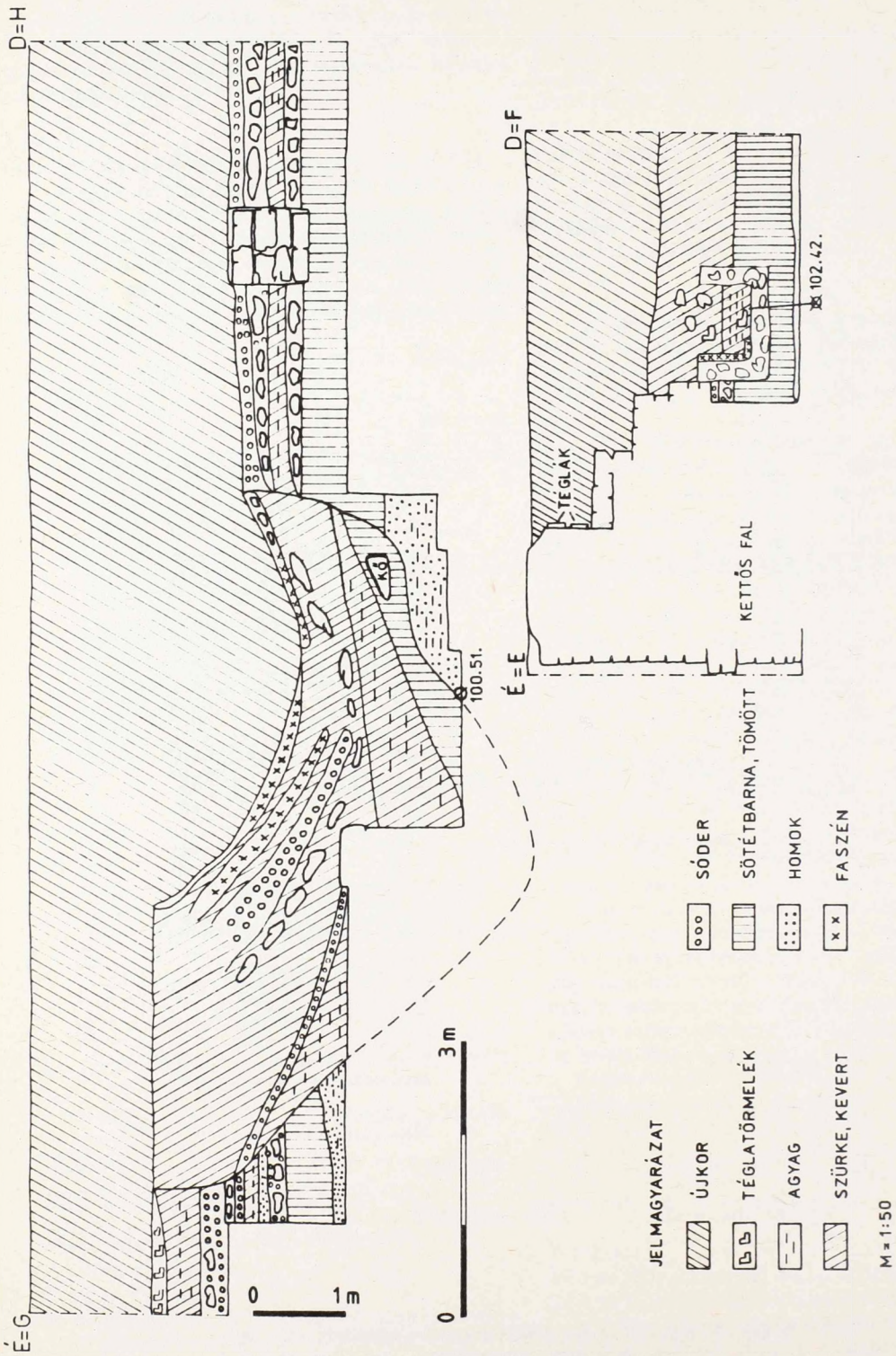
JELMAGYARÁZAT

	KEVERT SZÜRKE		KAVICS, SÓDER
	SÖTÉTBARNA		FASZÉN
	SÁRGÁ AGYAG		HOMOKKŐ

0 1m

2. kép Az aquincumi nyugati erődfal-szakasz és a több ízben megújított úttest metszetrészele

Abb. 2, Teil der Aquincumer westlichen Festungsmauer und Profildetail des öfters erneuerten Straßenkörpers

3. kép Metszetrészek az aquincumi későrómai, északi erőd-
falról és a fossaról
Abb. 3. Profildetails von der Aquincumer spätrömischen, nörd-
lichen Festungsmauer und der Fossa

faragott fehér és sárgásanyagú mészkökvaderekből építették. Kötőanyag: habarcs.

A déli metszet szerint a megmaradt falmag egy szakaszán szájával lefelé fordított 20–25 cm magas téglanya-gú XIII. századi bögrét találtunk (BERTALANNÉ 1976, 442). A metszet szerint az erődfalat az újkorban szedték ki. A későrómai erődfaltól Ny-ra a 9,10,11 számú, K-re pedig a 7,8 jelű téglasírokat bontottuk ki.⁵ A metszet szerint – K-ről nézve – egy ÉD-i irányú újkori fal elpusztította a korábbi rétegeket. Az újkori faltól Ny-ra ezek a korábbi rétegek zavartalanul jelentkeztek a későrómai erődfal kiszedési vonaláig. Az újkori feltöltés alatt az agyaggal kevert szürke feltöltés az 5 cm vastag agyagsávra települ Atszf 104.37 m-n, mely alatti betöltésben a faszenes és a téglatörmelék, föld váltja egymást a sóderes, téglatörmelék szintig Atszf 104.17-20 m-n.

A megmaradt falmagtól nyugatra ugyancsak a kiszedett faltörmelékét figyeltük meg, melytől nyugatra a kevert föld alatt Atszf 104.32 m-n feltűnt sóderes szinten a 9. sz. sírt találtuk (v.ö. 10.j.).

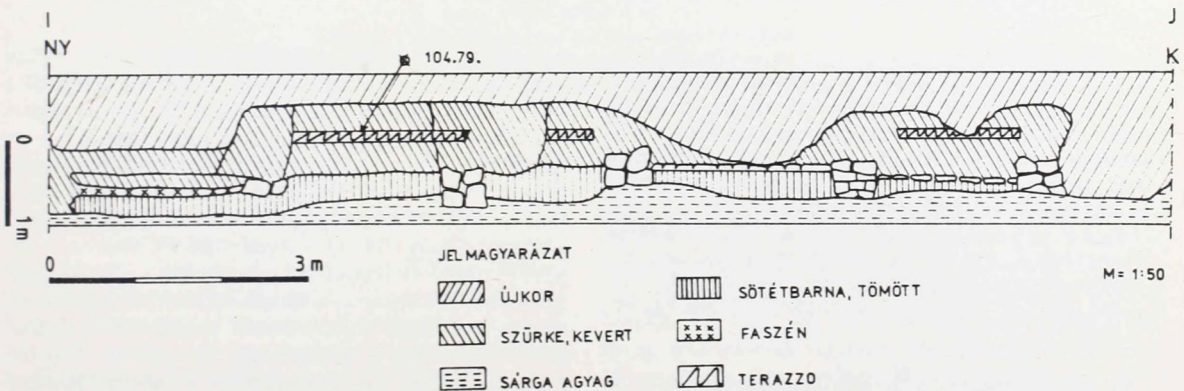
A nyugati metszet egy szakaszán volt lehetőség a bolygatatlan fekete földig mélyíteni. 2,60 m hosszan. Itt az újkori feltöltés alatt a szürke, kevert sóderes, illetve agyagos betöltések váltották egymást a sárga, sóderes, kavicsos szintig – mely az eddigi adatok szerint – egy ÉD-i irányú úthoz tartozott.

Az északi metszet szerint a nyugati szakaszon, 1 m szélességben a következő jelenségeket figyeltük meg: Atszf m 104.39 m-n egy átl. 15 cm vastag lesározás jelentkezett, melynek korábbi változata ismét az alatta lévő szürke betöltés alján 8–10 cm vastagságban tűnt fel. Ez alatt agyaggal kevert szürke betöltés mutatkozott a szürke, kevert feltöltésben, mely részben elpusztította a még korábbi agyagos szint 60 cm hosszú szakaszát. Alat-

ta már az agyaggal kevert szürke föld húzódott a fekete, bolygatatlan földön. A későrómai falmaradványtól K-re az újkorban történt falkiszedést követtük nyomon. E újkori beásástól nyugatra, az újkori feltöltés alatt szürke kevert betöltés alatt 8–10 cm vastag sóderréteg jelentkezett Atszf 104,93 m-n, még valamivel magasabb mint a megmaradt későrómai erődfal-korona – az északi metszet szerint. A sóderréteg alatti korábbi planírozás 40 cm vastag, mely alatti agyagsáv 10 cm vastag, mely egy 20 cm vastag sóderrétegen volt. Ez alatt közel fél méter vastag planírozást láthatunk, mely alatti agyagsáv 20 cm vastagságban maradt meg. Alatta a szürke feltöltés alján egy 10 cm vastag köves, kavicsos szint húzódott a bolygatatlan fekete földön.

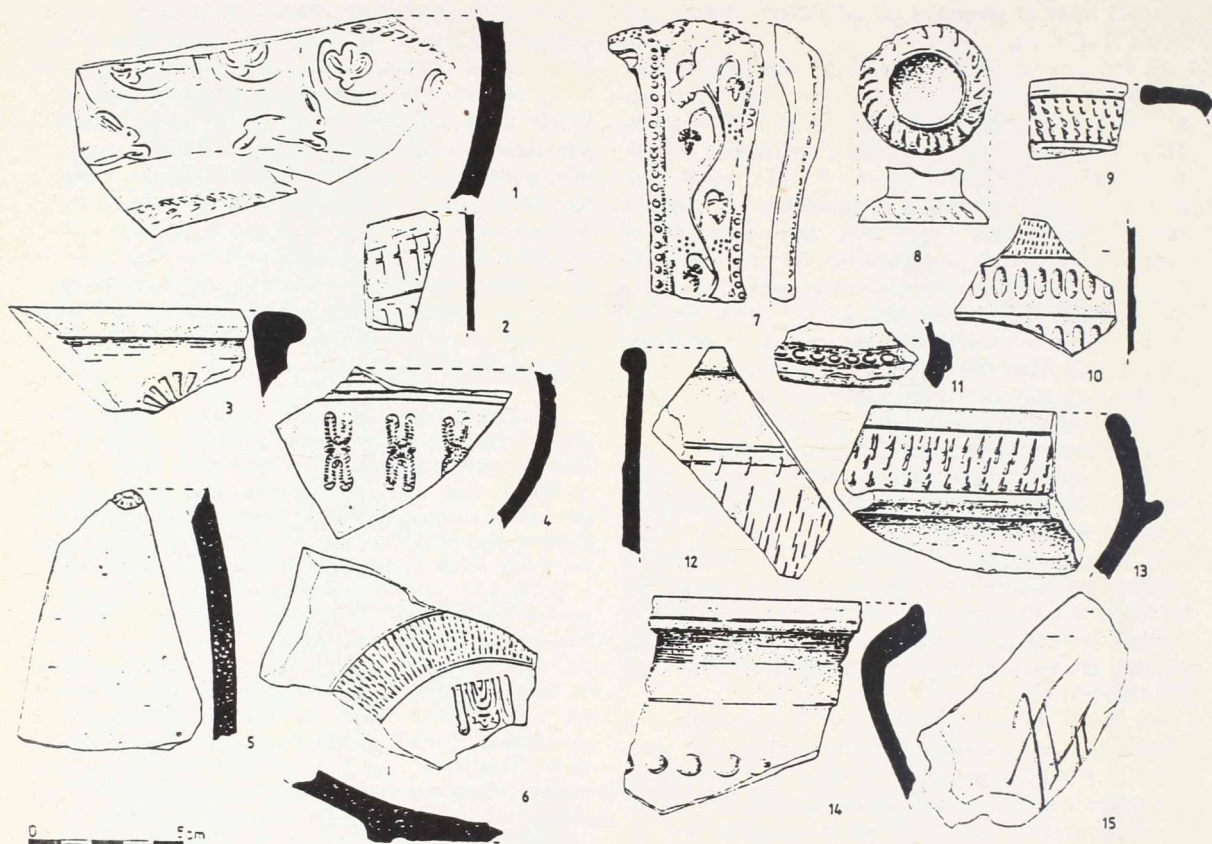
Az előkerült fontosabb leletek: a későrómai erődfal tisztítási-sából: Oldaltöredék, belül téglaszínű, kívül sárgás-zöld mázas. Dísz: bevagosott bordatag, alatta bemélyített hullámvonaldísz (8. kép 3), L.sz.: 81.1.39. *A későrómai faltól K-re, a déli metszet mentén, a sárga agyagsáv alatt:* Tegulatöredék retrográd LEG II bélyeg részletével.⁶ (11. kép 4). *Az erődfaltól keletre, agyagsáv feletti kevert betöltésből:* Freskótöredék piros mezővel. L. sz.: 81.1.72. Dörzstál peremoldaltöredéke. Kívül a peremen barnára festett, belül zöldes-barna mázas. L.sz.: 81.1.734. Rheinzaberni sigillata oldaltöredékek állatábrázolás részletével.⁷ L.sz.: 81.1.90 (8. kép 11). Tál behúzott peremoldaltöredéke. Belül sárgás-zöld mázas, kívül nyersszínű alapon mázfoltokkal. L.sz.: 81.1.186. (8. kép 2), Drag.36. típusú rheinzaberni peremtöredék. L.sz.: 81.1.193/a. Raetiai pohár oldaltöredéke vonal és pontdíszekkel. L.sz.: 81.1.147. (SZÖNYI 1973, 87–108; 8. kép 5). *A későrómai erődfaltól K-re, a sárga sóder feletti betöltésből:* Drag.27. típusú délgalliai csésze aljoldaltöredéke. OFFI GERMAN(VS) bélyegtöredékek. Traianus kori (GABLER 1964, 98). L.sz.: 81.1.152 (8. kép 15). *A sárga sóder alatti betöltésből:* Fedő fogója. Téglaszínű, vékonyfalú. A szélén sűrű mandula alakú dísz. L.sz.: 81.1.153. (5. kép 8). *Az úttest feletti betöltés-*

HARRER PÁL U.
KERÍTÉSALAPOZÁS RÉSZLET

4. kép A III/12. munkahely déli metszetének részlete az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből

Abb. 4. Teil des südlichen Profils der Arbeitsstelle III/12 aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung

5. kép 1–15. Bepecsételt és helyi díszítéssel ellátott kerámia
törödékek az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből
(I, III. m.h.)

Abb. 5.1–15: Fragmente von eingestempelter und mit lokaler
Verzierung versehener Keramik aus dem nördlichen Bereich
der Aquincumer spätrömischen Festung
(Arbeitsstellen I und III)

ből: Tegulatörödékek bélyegrészlettel: LEG I.L.sz.: 81.1.167 (11. kép 1.). Az északi metszet mentén, az erődfalltól keletre, a sárga söder alatti kevert földből: Fazék csapott ívű perem-nyak-oldaltörödéke. Belül drapp, kívül barna, égésnyomokkal. Körben sűrű, körömbenyomásos dísz. L.sz.: 81.1.177 (5. kép 14). Mélyebb tál duzzadt perem-oldaltörödéke. Nyerszínű alapon barnás-piros festéssel, kívül bepecsételt rozetta részletével (PÓCZY 1956, XIV/2), L.sz.: 81.1.195/5. kép 3). Az úttest tetejéről Iulia subaeratus dénár (E, RIC 374; H, RIC 574 Roma) L.sz.: 81.1.373. A téglasztros rétegből: AP LUPPIANO ORD bélyeges tegula. L.sz.: 81.1.365–366 (11. kép 7). (SZILÁGYI 1933, 28.T; 69. változat; LŐRINCZ 1978, 37–38).

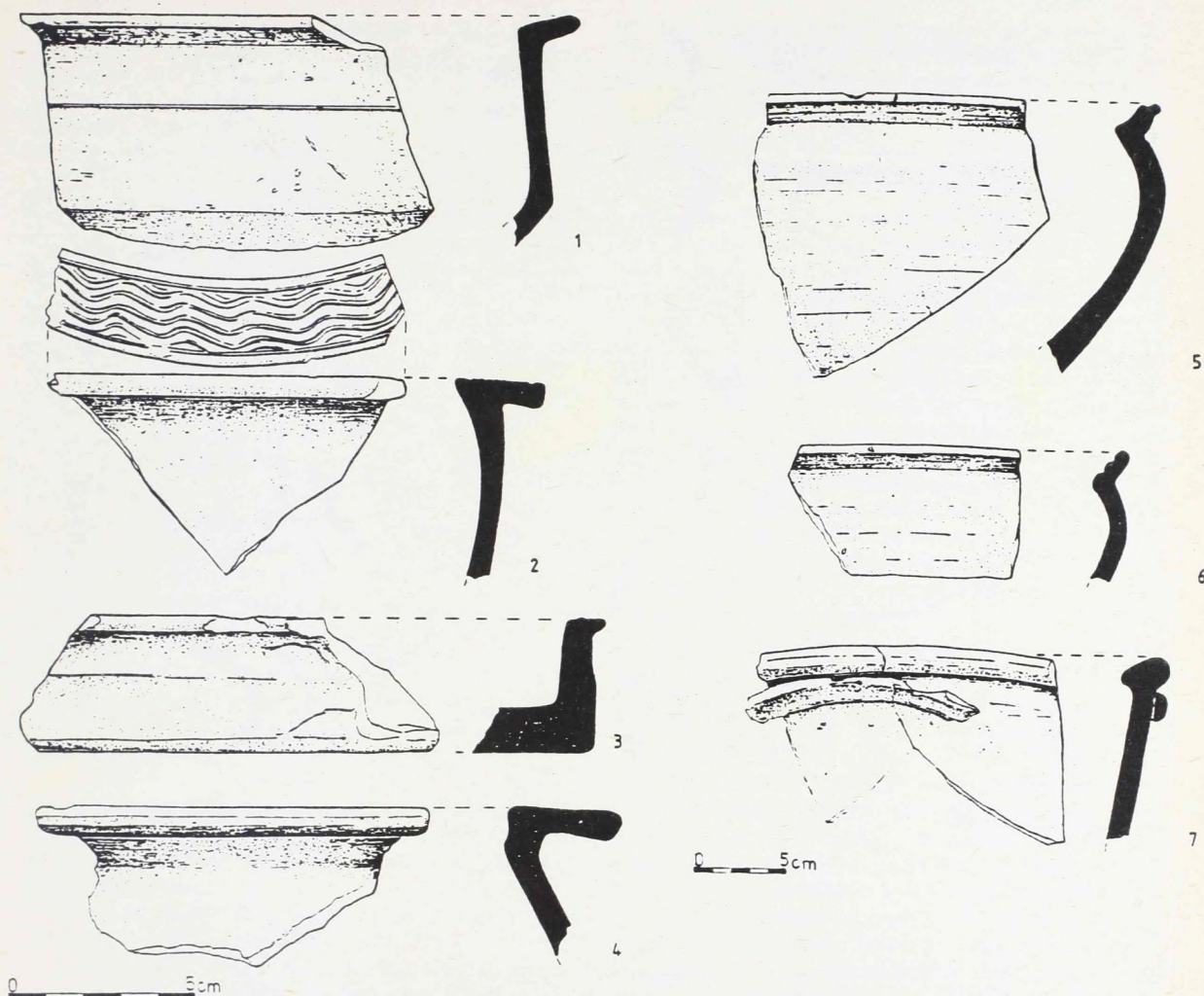
Mindezek értékelése után legszögezzük, hogy a 4. felületen a legkorábbi szintek nem kerültek elő. A planírozás tetején az északi és a nyugati metszet egy szakaszán 10 cm vastag köves szint mutatkozott Atszf 103.19–33 m között. A markomann háborúk utáni újjáépítést csak az északi metszetben rögzítettük. A következő építési periódust, a 260-as évek után az északi

metszeten kívül a déli metszeten is jelentkezett. Ekkor épült az az ÉD-i irányú úttest, amelynek tetejéről a Iulia subaeratus dénárt szedtük fel. A III. század végi – IV. század elejei konszolidációhoz kapcsolhatók már az északi és a déli metszeten megfigyelt úttest szakaszok nyomai. A legkésőbbi megújítást felületünkről a IV. század középső évtizedeiből az északi metszeten feltűnt úttest-maradvány tükrözi Atszf 104.93 m-n. A későrómai erődfall és a legkésőbbi periódusra utaló ÉD-i irányú úttest közti kapcsolatot a 4. felület nem mutatta ki, mert a későrómai erődfall eredeti falsíkja egyik oldalon sem maradt meg a dokumentált metszetsfalak alapján. A szintadatok és a rítusok alapján a IV. század középső évtizedeiben épült úttestre temetkeztek, I. Valentinianus alatt az előkerült téglabélyeg alapján is.

5. felület

Mérete: KNy-i irányban 12 m, ÉD-i irányban 2 m.

A felület keleti részén jelentkezett a későrómai erőd-

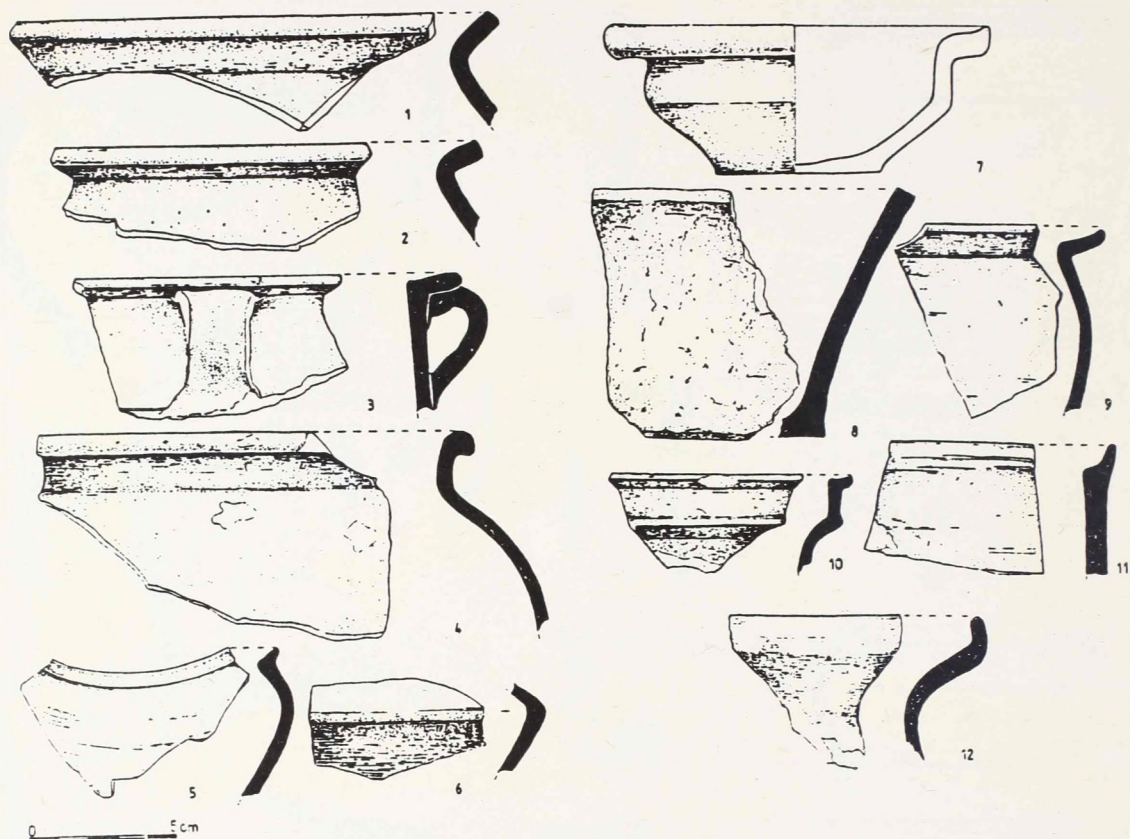

6. kép 1–7: Edénytöredékek az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből (I. é III. m.h.)

Abb. 6.1–7: Gefäßfragmente aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung (Arbeitsstellen I und III)

fal újabb szakasza. 50 cm szélességben. A fal megmaradt teteje Atszf 104.54 m-n mutatkozott. Az eredeti fal-sík itt sem került elő sem a metszetekben, sem a felületen. A falmag-maradvány 3 habarcsba ágyazott kösor, melyhez egy élére rakott puha homokkőből faragott kvádert is felhasználtak. Az erődfalat egy ennél korábbi úttestre alapozták, de a vizsgált metszetekben ez az úttest nem jelentkezett már, csak felületben. Nyomait az északi metszetfal közelében, az erődfal-magtól 50 cm-re nyugatra került elő. E késői úttest technikája: habarcsbarakott kövekből építették, még tegulatöredéket is felhasználtak. A habarcsba téglaport is keverték. Ez az 5. felületen a legkésőbbi úttest-maradvány. Az alatta húzódó úttest technikában is eltér ettől: sóderes földbeágyazott nagyobb, kisebb kődarabokat, tegulatöredékeket

raktak. Ez úttest megmaradt kis felületén még keréknyom részletet is dokumentáltuk. A fenténél korábbi úttest az északi és a keleti metszetben jelentkezett Atszf 103.90-95 m-n (1. kép). Szerkezete: apró kövekből, homokkőves, sárga sóderből áll, 10 cm vastag. Alatta 50 cm vastag planírozás nyoma, mely egy korábbi úttestre települ. Ezt nagyobb, lapos kövekből építették. Kötőanyag: sóderes föld. Az alatta lévő planírozást zárta egy 10 cm vastag, sárga, sóderes földbe ágyazott apró köves szint Atszf 103.10 m-n. Ezt követte – az északi metszetrészlet szerint felületünkön a legkorábbi út maradványa, mely már Atszf 102.77 m-n húzódott a bolygatlan fekete földön. Szerkezete: apróbb köveket sóderes földbe ágyaztak.

7. kép 1–12: Kerámiatöredékek a III. munkahelyről és a 7. sírból az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből
 Abb. 7, 1–12: Keramikfragmente von der Arbeitsstelle III und aus Grab 7 aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung

Jelentősebb lelet: Az Atszf 103.10 m-n jelentkező úttest tezejéről Hadrianus denár. L.sz.: 81.1.374./E. CAES TRAIANUS HADRIANUS AUG H ..., III j. álló alak tropaeumot tart. A felette lévő szürke betöltésből COH V [II BR AN] later töredéke (SZILÁGYI 1933, XXIV, 27) L.sz.: 81.1.225. (11. kép. 5).

A felületen jelentkező ÉD-i irányú úttest maradványokról a rétegtani, technikai vizsgálatok, valamint a leletek alapján a következő periódizációt állíthatjuk fel: Flavius kori úttestmaradványok jelentkeztek, későbbi megemelését tanúsítja a II–III. századi legióstábornok keletéről határoló via angularis. (PÓCZY-NÉMETH-SZIRMAI-KOCSIS 1986, 401) Ezt az utat a régészeti megfigyeléseink szerint még két ízben is újjáépítették, a IV. századig.

6. felület

Mérete: KNy-i irányban 9,50 m, ÉD-i irányban 3 m. A déli és az északi oldalon 2–2 rábontást nyitottunk.

A felület nagy részén az előbbieken megismert későrómai erődfallal újabb szakaszát dokumentáltuk 5,25 m hosszán. Az erődfall mérhető szélessége: 1,50 m. A falmaghoz hasábalakú lapos köveket is felhasználtak palás kövekkel együtt. (Valószínű, hogy a korábbi úttestet borító lapos fedlapokat is felhasználták az építéshez.) A falmag déli részében 55x45 cm méretű sárgás anyag kváderköveket is beépítettek. A kövek közti habarcs vastagsága elérte a 30–40 mm-t. Atszf 104.02 m-n jelentkezett az a korábbi úttest-maradvány, melyre a későrómai erődfallat ráalapozták.

Az erődfallnál korábbi úttest-maradványokat a felület minden metszetében regisztráltuk, köztük a C–D metszetben⁹ (2. kép) sőt az erődfaltól nyugatra és keletre is megnyitott felületeken, illetve metszeteken.

Az erődfall megépítésével egykorú úttest szintet a keleti metszet mutatta Atszf 104.42 m-n.

Jelentősebb leletek: *A faszenes réteg alól:* melegvízes tegulatörédék] G II ADV [bélyegrészlettel. L.sz.: 81.1.233 (11. kép.6). Peremes tegulatörédék bélyegörédékkel LEG[. L.sz.: 81.1.247 (10. kép. 11). Tál többszörösen hornyolt, behúzott perem-oldaltörédéke. Téglaszínf. L.sz.: 81.1.253 (6. kép. 6). Mélyebb tál többszörösen hornyolt perem oldaltörédéke. Nyerszínf. L.sz.: 81.1.254 (6. kép. 5). Oldaltörédék hornyolásokkal és fültörédékekkel. Téglaszínf. L.sz.: 81.1.241, 244 (7. kép. 3). *A homlokköves réteg felett:* Ólommal töltött bronzfogantyú-törédék kacsafej dísszel. L.sz.: 81.1.268 (10. kép. 8). *Az erődfalltól nyugatra, téglatörmelék alól:* Peremes téglatörédék bélyeg részletével] G II AD. L.sz.: 81.1.319 (10.kép.13). *6/Ny-i felület, köves út tetejéről:* Faustina vagy Lucilla közelebről nem meghatározható középbronza. L.sz.: 81.1.375. *Szórványként* egy zöldmázas felfüggeszhető kétfülű korsó. L.sz.: 81.1.376., valamint egy oldaltörédék erősen ívelt profillal narancsszínű festéssel említhető. L.sz.: 81.1.356 (7. kép.6).

Értékelve a felület rétegtani viszonyait, a jelentkező ÉD-i irányú úttestnek a Flavius kori periódusaitól a 260-as évek utáni újjáépítésig minden megemelését nyomon követtük. Erre az útra építették rá egyrészt a későrómai erődítésfalat, másrészt a keleti metszet szerint az erőd-fallal egykorú úttestszintet a IV. században.

7. felület

A Víz művesek munkahelye. Mindkét metszetben sárga sóderes rétegek nyomait figyeltük meg az újkori feltöltés alatt. Mélyítésre már nem volt módunk. Lelet nem került elő.

II. munkahely. Laktanya u. 34–38. sz. előtt (13. kép). A III. sz. fő víznyomócső lefektetésével párhuzamosan itt a BTM-nek módjában volt az előkerült régészeti adatokat megfigyelni.

Munkaterületünk déli szomszédságát Németh M. dokumentálta (NÉMETH 1976, 416–417).

A közmű-árok keleti metszetében délről indulva az átl. 1,40 m vastag újkori feltöltés alatt 75 cm széles KNy-i irányú fal jelentkezett. Felmenő részéből 4 kősor maradt meg, szabálytalan alakú, faragott mészköveket raktak habarcsba. Az agyagos földbe épült alapfalat a sötétbarna, bolygatatlan rétegbe építették. A fal megfelelőjét a nyugati metszetben már nem találtuk meg, de 2 m-rel északabbra, a nyugati metszetben egy KNy-i irányú fal 1 m széles kiszéledését figyeltük meg, mely a sárga, bolygatatlan földbe mélyült. A továbbiakban a keleti és a nyugati metszetben Atszf 102.87 m-n egy KNy-i irányú úttest volt dokumentálható. A stratigráfia szerint az úttestet egyízben megújították. Szerkezete: sóderes földbe ágyazott kövek. Az alsó, korábbi úttestet már a bolygatatlan földre alapozták. Erre az egyízben megújított úttestre később ráépítettek egy KNy-i irányú, 60 cm belvillágú, habarcsbarakott, *vakolt köfalas csatornát* (3. kép. E–F. metszet)¹⁰ A vakolat 20 mm vastag volt. A csatorna tetejét és az eredeti alját később elbontották, ezeket már nem találtuk meg. A csatornát közvetlenül az ún. kettős fal mellé építették.

Az ún. kettős fal megmaradt koronája a mai felszíntől 10–80 cm mélységben jelentkezett. A fal déli falsíkja – a nyugati metszet szerint – 5 sor felmenő részből

áll, mutató fehér mészkőből faragott habarcsba rakott kváderek alkotják. A falban vízszintesen elhelyezett tegulatokat is megfigyeltünk. Az alapfal-részt a sötétbarna, bolygatatlan földbe alapozták. Az ún. kettős fal déli fala 1,40 m széles, az északi részét is 1,40 m széles fal képezi. A nyugati metszet alapján 4, a keleti metszet szerint 9 kősor maradt meg a felmenő részből. A felmenő részbe szabálytalanul faragott, mészkőből, palás kövekből, puhább homokkőből készült köveket raktak. Több helyen a nagyobb kövek közé élére állított palás köveket is felhasználtak. A habarcsréteg vastagsága eléri a 30–50 mm-t. A falhoz tartozó szinteket a II. munkahelyen már nem lehetett megfigyelni. Az északi fal déli falsíkját 25 mm vastag falitégla borították. D-ről nézve ezekből 3 sor téglá maradt meg, a tegulák mérete 30 cm magasak, 15,5 cm szélesek. Ezeket a nyílásokkal ellátott fütőtégla-kat a belső lapjukig leverték, 20 mm vastag téglaporos habarcsot kentek rá, amire hozzáillesztették a fentebb említett déli falrészét. Az északi falrész északi falsíkját habarcsba épített 50x10 cm méretű lapos kövek, átl. 10–12 cm méretű mészkövek, valamint 30x16 cm méretű kváderek alkották. Az alapozás 8 kősora a sötétbarna bolygatatlan földbe mélyült.

Az ún. kettős faltól É-ra az újkori pince minden régészeti jelenséget elpusztított.

Az újkori pincétől É-ra, a keleti metszetben az újkori feltöltés alatt egy KNy-i irányú úttest korábbi szintjei jelentkeztek a fekete, bolygatatlan földön. Itt egy 1,10–1,20 m széles falat építettek a korábbi úttestre. Az úttest szintjei a faltól É-ra is tovább megfigyelhetők a keleti metszetben 1,40 m hosszan. A nyugati metszetben a megfelelő szakaszon – az újkori beásás a fekete, bolygatatlan földig elpusztított minden jelenséget, kivéve egy kis égetőhely maradványt, melyet már a fekete, bolygatatlan földben láttunk. Ettől É-ra egy 1,20 m széles KNy-i irányú, sárgás mészkövekből épült, habarcsbarakott, 2 cm vastag vakolattal rendelkező fal mutatkozott, melyet a fekete bolygatatlan földbe alapoztak. A faltól északra megjelent – a keleti metszeten már megfigyelt KNy-i irányú út a rájuk épült későbbi fállal együtt.

A keleti metszetben, az ún. kettős faltól, azaz szerintünk a későrómai erőd északi falától – É-ra 14 m-re egy *arok* déli megmaradt indítása volt megfigyelhető (3. kép. G-H. metszet). A fossa KNy-i irányú, 9 m széles. A fossa eredeti mélyítésének szintjét a déli és az északi oldalon az újkori betöltés elbontotta. A fossa megmaradt felső részében a megzavart korábbi útrétegeken kívül faszenes, téglatörmelékkel feltöltés jelentkezett. Ez alatt a pusztulási betöltés alatt világosbarna, agyagos kevert betöltés húzódott a fekete, bolygatatlan földön. A fossa oldala enyhén rézsús. A mélyítést a mai felszín alatt kb. 5 m szinten abba kellett hagynunk balesetveszély miatt. A fossa alja a megfigyelt oldalak alapján feltehetően kb. 6 m mélységben enyhén lekerekített lehetett.

A fossától É-ra a korábbi úttest nyomait követtük a keleti metszetben, majd a csatornaárok északi szakaszán egy helyiség fűtőcsatorna-rendszerét dokumentáltuk. A fűtőcsatornák falai vakoltak voltak, aljukat sóderes föld képezte Atszf 102.39–103.27 Atszf m-n. A fűtőcsatorna

falai átl. 20–40 cm szélesek, melyeket habarcsbarakott kövekből és tegulatöredékekből építettek. A keleti metszet szerint a fűtőcsatornarendszerrel rendelkező helyiség eredeti járószintje kb. 1 m hosszan maradt meg, 10–12 cm vastagságban terrazzopadló alakjában. A fűtőcsatornás helyiség déli zárófalát az újkori elbontotta (pince). A fűtőcsatornás helyiséggel rendelkező épület pusztulását a későbbi, római pusztítások idézték elő a metszet szerint. A fűtőcsatornás helyiségtől É-ra a régészeti jelenségeket már nem volt módunkban megfigyelni.

*Jelentősebb leletek: A fossa pusztulási betöltése alatti, világosbarna kevert földből egy imbrextöredék] G II AD F retrográd bélyeggel került elő.*¹¹ L.s.z.: 86.1.95 (11. kép 3). Öntőtégely alja. L.s.z.: 86.1.99.

Összefoglalva a Laktanya utcai közmű-árokban előkerült régészeti emlékeket: Megtaláltuk a Flavius kori úttestmaradványokat, továbbá az ennél későbbi, de szint nélküli falakat, fűtőcsatornarendszert – nagyjából a II.–III. századból. Ezeknél későbbinek tekinthetők az ún. kettős fal, mely későrómai erődfalként funkcionált, a kőfalas csatorna, valamint az erődfaltól északra húzódó KNy-i irányú úttest és az árok. Korukat a IV. századra keltezzük. Ennél későbbi régészeti adatokat a közmű-árok nem adott a mély újkori feltöltés miatt.

III. munkahely (Harrer Pál utca 44–46. Miklós u. 31. = (13. kép)¹²

1. felület:

Mérete: KNy-i irányban 5,50 m, ÉD-i irányban 4,80 m. A felület déli metszete szerint az újkori feltöltés alatt jelentkező későrómai betöltés pusztított el egy habarcsos útszínt, melyet csak 1 m szélességben, 8–10 cm vastagságban találtuk meg. Ez alatti betöltés már egy agyagos földre alapozott 10–12 cm vastag sóderes, habarcsos rétegen húzódik, mely alatt a korábbi planírozást 8–10 cm vastag sóderes, köves járószint zárja Atszf 102.52 m-n. Ez alatt a föld szürke, kevert, illetve agyagos kevert feltöltés után is jelentkezett egy kövezés Atszf 102.22 m-n.

A metszet nyugati szakaszán csak a felülről a második sóderes kövezés maradt fenn. Az ennél későbbi és korábbi szintekre utaló jelenségeket elbontották a későbbi tereprendezésre utaló tevékenységek.

Jelentősebb leletek: Az újkori betöltés alatti későrómai bontási feltöltésből, mely a legfelső úttest nyomot is nagyrészt elbontotta: 0,80–2 m között

Üvegporhárka perem-oldaltöredéke, fehér. Vastagabb falú. L.s.z.: 85.4.3 (9. kép. 10). Üvegfedő töredéke. Sárgászöld színű. L.s.z.: 85.4.4. (9. kép. 9). ISINGS, 1957. 85–86.). Üvegporhár perem-töredéke. Fehér irizál. L.s.z.: 85.4.41. (9. kép.11., (BENKŐ 1962. 136) Drag.32. típusú tál utánzata, narancsszínű bevonattal, bélyegutánzattal. L.s.z.: 85.4.1 (PÓCZY 1956, 87–90) Drag. 37. formát utánzó tál peremoldal töredéke. Perem alatt hornyolásokkal lezárt sáv, majd fogaskarcolásokkal díszített mező. Narancsszínű bevonatos. L.s.z.: 85.4.10 (5. kép 12). Lapos tál keskenyen kihajló perem-oldal-altöredéke. Nyersszínű. Peremén 1 vajat. (BÓNIS 1942, 23) L.s.z.: 85.4.17. (6. kép 3). Nagyobb

bögre perem-nyaktöredéke. Szürke. L.s.z.: 85.4.20. (7. kép. 1). Korsó perem, bordázott nyaktöredéke. Nyersszínű alapon piros festéssel. L.s.z.: 85.4.28. (7. kép 10). Drag. 24/25 típusú utánzó tál barna festéssel fogaskarcolás díszével. L.s.z.: 85.4.36. (5. kép. 13). Bögre ferdén kihajló perem-oldaltöredéke. Szürke. Vékonyfalú. L.s.z.: 85.4.55. (7. kép. 9). Sigillata galliai oldaltöredék koncentrikus körben maszk, (F. OSWALD, Nr. 1214. változata) kosár dísz. Szabad mezőben inda, karika, pálcikatag. L.s.z.: 85.4.60. (8. kép. 12). Cinnamus körhöz tartozik. Constantinus érem (SEY 1983, 349). L.s.z.: 85.4.553.

A rétegtani adatok alapján az 1. felületen a Flavius kori KNy-i irányú *útmaradványokat* és a Traianus-Hadrianus kori planírozást dokumentáltuk, valamint az ennél későbbi markomann háborúkat követő újjáépítés maradványát. A későbbi emlékeket a Constantinus kori bontás megsemmisítette.

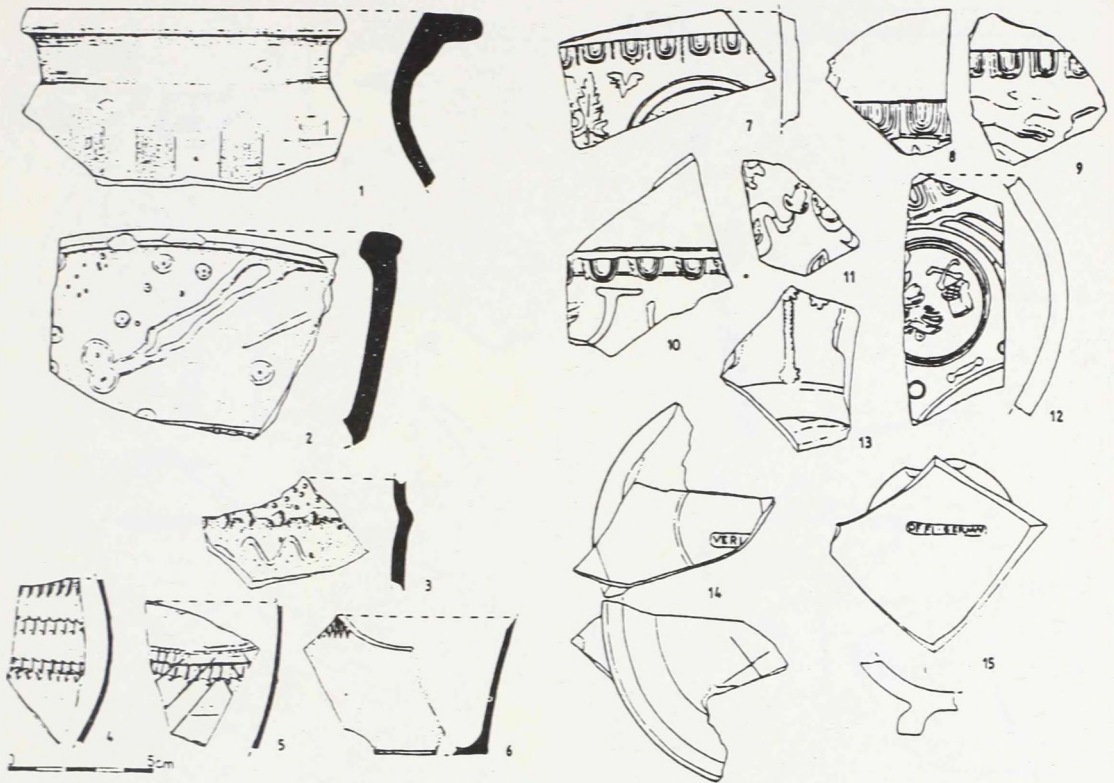
2. felület

A felület alatt újkori pince húzódott, mely a római jelenségeket elpusztította.

3. felület

Mérete: ÉD-i irányban 3,70 m, KNy-i irányban 1,70 m. *A nyugati metszet* szerint az újkori betöltés alatt egységes későrómai feltöltés következett, mely alatt Atszf 104.15 m-n egy sóderes szint maradványa jelentkezett 1,40 m hosszan, 10 cm vastagságban. Ez alatt 40 cm vastag a faszenes, agyagos, szürke kevert föld, mely alatt 1 m hosszan a faszenes csíkot is nyomon követtük. *Az északi metszetben* 1 m hosszan terrazzo padló maradványát figyeltük meg Atszf 103.90 m-n, ezen az égett pusztulási szintre alapozva. Ez alatti bontás rátelepül az Atszf 103,60 m-n egy agyagpadlóra, melynek nyoma 8–10 cm vastagságban teljes metszethosszban megmaradt. Ez alatt 40 cm vastag szürke kevert föld húzódott a fekete, bolygatatlan földön, mely már a nyers, sárga bolygatatlan földbe is mélyül.

Jelentősebb leletek: 1,50–1,80 m között, a szürke kevert földből: Rheinaberni töredék madár és akantuszlevél ábrázolással Ceriális műhelyéből, vsz. Commodus-Septimius Severus korára keltezhető. L.s.z.: 85.4.76 (8. kép 7) (RICKEN-FISCHER 1963, 200). Oldaltöredék Rheinabernből, csavarttestű, alulfelül virággal díszített osztótaggal, valamint virágrészlet. Severus kori. L.s.z.: 85.4.77 (8. kép. 13) (H.RICKEN 1948, 67.T/12. változata). Rheinaberni oldaltöredék rohanó kutyaalakokkal. (F. OSWALD 1935 : Nr. 1954 változata.) L.s.z.: 85.4.82 (8. kép 9) Rheinaberni Drag.33. típusú csésze töredék CATULUS vagy CATVLINUS bélyeggel. L.s.z.: 85.4.105. Ebből a betöltésből egy üvegtechnikát utánzó serleg-töredék is előkerült, narancsszínű bevonatos (BÓNIS 1943, 473–476) L.s.z.: 85.4.85 (8. kép 4). Oldaltöredék bekarcolt betűkkel (Téglaszínű. L.s.z.: 85.4.88 (5. kép 15). Csupor kihajló perem-nyaktöredéke. Nyersszínű. L.s.z.: 85.4.11 (7. kép 2). *Terazzo alatti betöltés:* Westerdorfi áru. L.s.z.: 85.4.117 (8. kép 10) GABLER 1983, 349–358). *A szürke kevert földből:* Oldaltöredék narancssárga festéssel, benyomott rozetta és pontdíszrel (MARÓTI 1985, 97–137). L.s.z.: 84.4.147 (5. kép 5). Tál oldaltöredéke, dupla tojástagsort utánzó mintával. Nyersszínű alapon narancsszínű bevonattal (PÓCZY 1956, 87–90) L.s.z.: 85.4.148 (=5. kép 4). Dák csésze perem-oldal-altöredéke. L.s.z.: 85.4.162 (VISY 1970–1, 29 (7. kép 8).

8. kép 1–15: Kerámia és sigillata töredékek az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből (I. és III. m.h.)

Abb.8.1–15: Keramik- und Sigillatenfragmente aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung (Arbeitsstellen I und III)

A felület stratigráfiai adatait a megfelelő leletanyaggal az alábbiak szerint értékeljük: A Traianus-Hadrianus kori agyagpadlós helyiséget terrazzopadlós szobává alakították át, majd a 260-as évek után ez sóderes udvarszintként funkcionált.

4. felület

Mérete ÉD-i irányban 4,60 m, KNy-i irányban 2 m.

A keleti metszet szerint az újkori feltöltés alatti szürke kevert föld rátelepül a sóderes rétegre Atszf 104.48 m-n. Ez alatt 20–22 cm vastag szürke, kevert föld következett a téglatörmelékes agyagos földön, mely 30 cm vastag. Ez alatti planírozást egy 20 cm vastag fazenes pusztulási réteg váltotta fel, mely alatti szürke, kevert föld egy korai köves járószinthe húzódott Atszf 103.08 m-n.

Jelentősebb lelet: az alsó, egysoros kövezés feletti szürke betöltésből: Serleg oldaltöredéke üvegtechnikát és szandált utánzó kétsoros motívummal, köztük elválasztóvonallal. Belül nyerszínű, kívül narancsszínű bevonatos (BÓNIS 1943, 473–6, PETŐ 1979, 278). L.sz.: 85.4.173 (5. kép. 2). *A fekete bolygatlan föld feletti agyagos, szürke kevert betöltésből:* Mélyebb

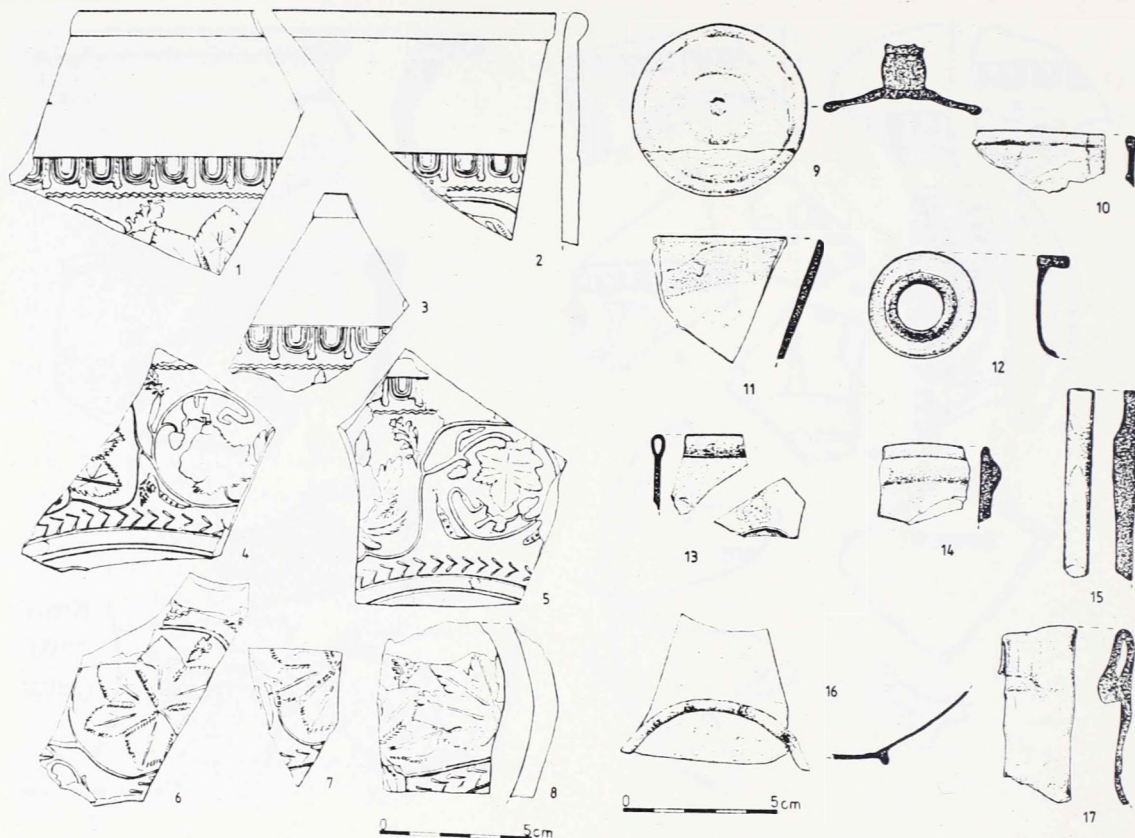
edény vízszintesen kihajló perem-nyak-oldaltöredéke. S.szürke keményre iszapolt. L.sz.: 85.4.176 (6. kép. 4). *Téglatörmelékes, szürke kevert föld alól, az agyagos betöltésből:* Tál enyhén duzzadt perem-oldaltöredéke. Téglaszínű, keményre iszapolt. L.sz.: 85.4.189 (7. kép. 11). *Bögre perem-oldaltöredéke. Nyerszínű. L.sz.: 85.4.214. (7. kép. 5). 1,50–1,80 m között, a szürke, kevert betöltésből téglatöredék] II A [korai bélyegtipussal. L.sz.: 85.4.239. (10. kép. 9).*

A 4. felület jelenségeit összefoglalva: Feltűnt a Flavius kori kövezés nyoma, de utána már csak a markomann háborúkkal kapcsolatos bontási betöltést látjuk. A következő újjáépítés nyoma sem jelentkezett, de a III. század középső évtizedei utáni útépítés nyomát megfigyeltük.

5. felület:

Mérete KNy-i irányban 5,50 m hosszú, ÉD-i irányban 1 m széles.

Az újkori feltöltés – az északi metszet szerint – 1 m szélességben a bolygatlan földig tönkretette a római rétegeket. Az újkor alatt, – a többi szakaszon – jelentkező szürke, kevert föld alatt Atszf 103,65 m-n egy vékony,

9. kép 1–17: Sigillata és üvegtörödékek az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből (III. m.h.)

Abb. 9.1–17: Sigillaten- und Glasfragmente aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung (Arbeitsstelle III)

sóderes szint mutatkozott, sőt ennek korábbi változatát ismét a szürke kevert, agyagos föld alatt is megtaláltuk. Ez rátelepült egy sárga, agyagos szintre, mely már a bolygatatlan földön húzódott. Megjegyezzük, hogy a metszet nyugati végén a fekete bolygatatlan földön egy kis égetőhely alját és oldalfalát dokumentáltuk, keleti végén pedig egy kemence aljának, 1 m-es szakaszát. A felület déli részén nagyrészt kiszedett állapotban KNY-i irányban 75 cm széles falak ÉD-i irányban 1 m széles fal jelentkezett. A helyiség belvilága: 2,25 m. Padozata – az északi metszet szerint agyagos alapozású sóderes szint Atszf 103,65 m-n.

Jelentősebb leletek: A szürke, kevert betöltésből, 50 cm: Crispus érme L.sz.: 85.4.557. Constantinus dinasztia korára datálható érme. L.sz.: 85.4.558. –1,50 m mélységből: II. Claudius bronz antoninianusa. L.sz.: 85.4.556. (SEY 1983, 349.). –2 m körül, a szürke, kevert földből: Raetiai edényke alj-oldaltörödéke fogaskarcolás sossal. L.sz.: 85.4.259 (8. kép. 6). Drag. 30. típusú westerndorfi oldaltörödéke tojástagsorral. L.sz.: 85.4.277. (8. kép. 8) (GABLER 1983, 349–358). Csupor ferdén kihajló peremoldaltörödéke. Téglaszinű. L.sz.: 85.4.290 (7. kép. 4). Szürke kevert földből 2–2,50 m mélységből: Tál vízszintesen kihajló hullámvonalakkal díszített perem-oldaltörödéke. L.sz.:

85.4.348 (6. kép. 2). Tál peremtörödéke kis háromszögdiszkekkel (BÓNIS 1942, 13). Barnásszürke bevonatos. L.sz.: 85.4.370 (5. kép. 9). Térdfibula. (KOVRIK 1937, 20–21; PATEK 1942, 56–62) L.sz.: 85.4.551 (10. kép. 3). Függesztótág bronzból. L.sz.: 85.4.560 (10. kép. 5). Hengeres bronztok töredéke forrasztással. L.sz.: 85.4.552 (10. kép. 2). Bronzlemez, két szélén pontsor. Kazettákban karikák pontdiszkekkel. L.sz.: 85.4.31 (10. kép. 7). Újtest szint alól: Iulia Domna érme (SEY 1983, 349). L.sz.: 85.4.555.

A felület régészeti jelenségeit értékelve: A falakhoz tartozó sóderes szintek a II. század elejei építkezésekhez köthetők, melyet a következő építési periódusban megújítottak. Az égetőhely vsz. korábbi települési szinthez tartozott, a kemence pedig későbbi építkezés maradványát képviselte – a rétegtani adatok alapján. A jelenség pusztulását a Claudius Gothicus, Crispus, és Constantinus dinasztia érmek határozták meg.

6. felület

Mérete: KNY-i irányban 6 m, ÉD-i irányban: 3,75 m.

Északi metszet szerint az újkor alatti szürke betöltés a 25 cm vastag agyagos szintet is elvágta. Alatta 2–3 bontási betöltést dokumentáltuk. A felületen ÉD-i irá-

nyú falak jelentkeztek. A nyugati fal 53 cm széles. Kötőanyag: habarcs. A nyers, sárga földbe alapozták. 6 kősor maradt meg. A keleti falból 2–3 kősört lehetett kibontani, ugyancsak a nyers, sárga földbe mélyítették. A helyiség KNy-i irányú zárófalát, már csak kiszedett állapotban találtuk meg. A helyiség padozatát habarcsból készítették. A helyiség belvilága: KNy-i irányban 4,75 m, ÉD-i irányban a mérhető sz.: 2,25 m.

Jelentősebb leletek: A gép által fellazított földből a szürke, téglatörmelékcs betöltésből: Üveg dugó elrontott példánya. Zöld színű. L.sz.: 85.4.389 (9. kép. 15) Severus Alexander ezüstözött bronzdénár (SEY 1983, 349). L.sz.: 85.4.559. A sötétbarna, bolygatatlan föld feletti betöltésből: Teglátöredék LEG II AD PF bélyeggel (SZILÁGYI 1933, VII.Taf.107.) L.sz.: 85.4.532 (10. kép. 10).

A felületen előkerült helyiség a megfigyelt adatok alapján a markomann háborúk utáni újjáépítésekör készült. Ennél korábbi illetve későbbi adatok megfigyelésére itt nem volt lehetőség.

7. felület:

Mérete: ÉD-i irányban 10 m, KNy-i irányban 1,20 m. –

A felület északi részében nagyjából KNy-i irányú, 50 cm belvilágú. Szürke, agyagos földre alapozott, téglalapos csatorna egy szakasza került elő, melynek északi falát részben kiszedték. A csatornától délre egy sóderes szinten egy oltárkő alsó töredéke suorum/v(otum) s (olvit) l (ibens) p (osuit) felirattal (12. kép) és egy másik felirat nélküli oltárkő-töredékkel együtt került elő.

A nyugati metszet szerint, a közepe táján 1,25 m hosszán egy sóderes szintet figyeltünk meg Atszf 104,47 m-n, – nagyrészt a későbbi beásások elbontották. A sóderes szint alatti betöltés agyaggal kevert és az a bolygatatlan fekete földre lehúzódott, mely már a nyers, sárga földre települt. Ez a szürke betöltés 1,50 m szélességben még a fekete, bolygatatlan földben is megfigyelhető volt.

Jelentősebb leletek: A köves felület tisztításából: rheinzaberni aljtöredék Verecundus vagy Verus bélyeggel. (LUDOWICI 1901-4, 80-81; L.sz.: 85.4.400 (8. kép. 14)), a bolygatatlan fekete föld feletti betöltésből: aljtöredék pontdíszekkel a bordatagon. L.sz.: 85.4.426 (5. kép. 11). Korsó szájperem-nyaktöredéke. Téglasszínű. (BÓNIS 1942, 26; XXVIII/12) L.sz.: 85.4.438 (7. kép. 12).

A felület értékelése: itt a II. század végére – III. század elejére épült esetleg *szentély* maradványa került elő csatornával együtt. Korábbi és későbbi adatainkat az elbontások elpusztították.

8. felület:

Mérete: 3,75x3,25 m.

A felület északi szakaszán egy 50 cm széles fal került elő, és egy tapasztott földbeásott KNy-i irányú csatorna egy szakaszát hitelesítettük, a felület déli részén. Belvilága: 50 cm, szintje: Atszf 103,17 m-en jelentkezett.

A keleti metszetben 10 cm vastagságban egy sóderes járósínt maradt meg Atszf 104,67 m-n. Ez alatti faszénnel kevert pusztulási betöltés húzódtott, mely alatt agyagpadló maradványa került elő Atszf 103,87 m-n. Ez alatt

a betöltés téglatörmelékcs a következő korai köves járósínt Atszf 103,67 m-n, mely a bolygatatlan fekete föld tetején húzódtott. A bolygatatlan fekete föld után, a nyers, sárga homok jelenlétét is megfigyeltük.

Említésre méltó leletanyag nem került elő.

A felületen a Flaviusok korára keltezhető esetleg egy *ipari (timár?) műhely egy objektuma*, melyet a II. század elején egy agyagpadló helyiséggé átalakítottak. A markomann háborúk utáni sóderes járósínt tartozhatott az épületmaradványhoz.

9. felület:

Mérete: 10 m hosszú, 2,50 m széles.

A felület közepe táján 60 cm széles KNy-i irányú alapfal részlet jelentkezett. Kötőanyag: föld. A keleti metszet szerint az újkori feltöltést egy agyagos szürke föld követte a sötétbarna, bolygatatlan földig, mely már a sárga, nyers talajra települt. A felület északi táján Atszf 104,55 m-n egy köves felület maradványa mutatkozott, mint a falhoz tartozó járósínt.

Jelentősebb leletek: a szürke, kevert betöltésből 50–100 cm között: Edény perem-nyaktöredéke. Szürke, nyálábokkal díszített besimított díszrel (OTTOMÁNYI 1981, 170 (L.sz.: 85.4.458 (8. kép. 1)).

A felület északi felén, a köves felület átvágásából, a kevert szürkés földből: Fültöredék applikált pont, levél, fürt, szőlőinda díszekkel. Narancsszínű bevonatos (PÓCZY 1956, 87–90) L.sz.: 85.4.460 (5. kép. 7). Mélyebb tál vízszintesen kihajló perem-tört profilú oldaltöredéke hornyolással. Nyersszínű. L.sz.: 85.4.461/a (6. kép. 1). Üvegdedényke megvastagodó perem-oldal-aljtöredéke. Fehér, irizál. (9. kép. 13). Pohár duzzadt peremtöredéke, alatta bordataggal. Zöldes színű. L.sz.: 85.4.463/b (9. kép. 14). Bronzfűlecske, az egyik végén szeg helyével. L.sz.: 85.4.463/c (10. kép. 4).

Ezen a felületen a markomann háborúk utáni építkezés maradványait rögzítettük.

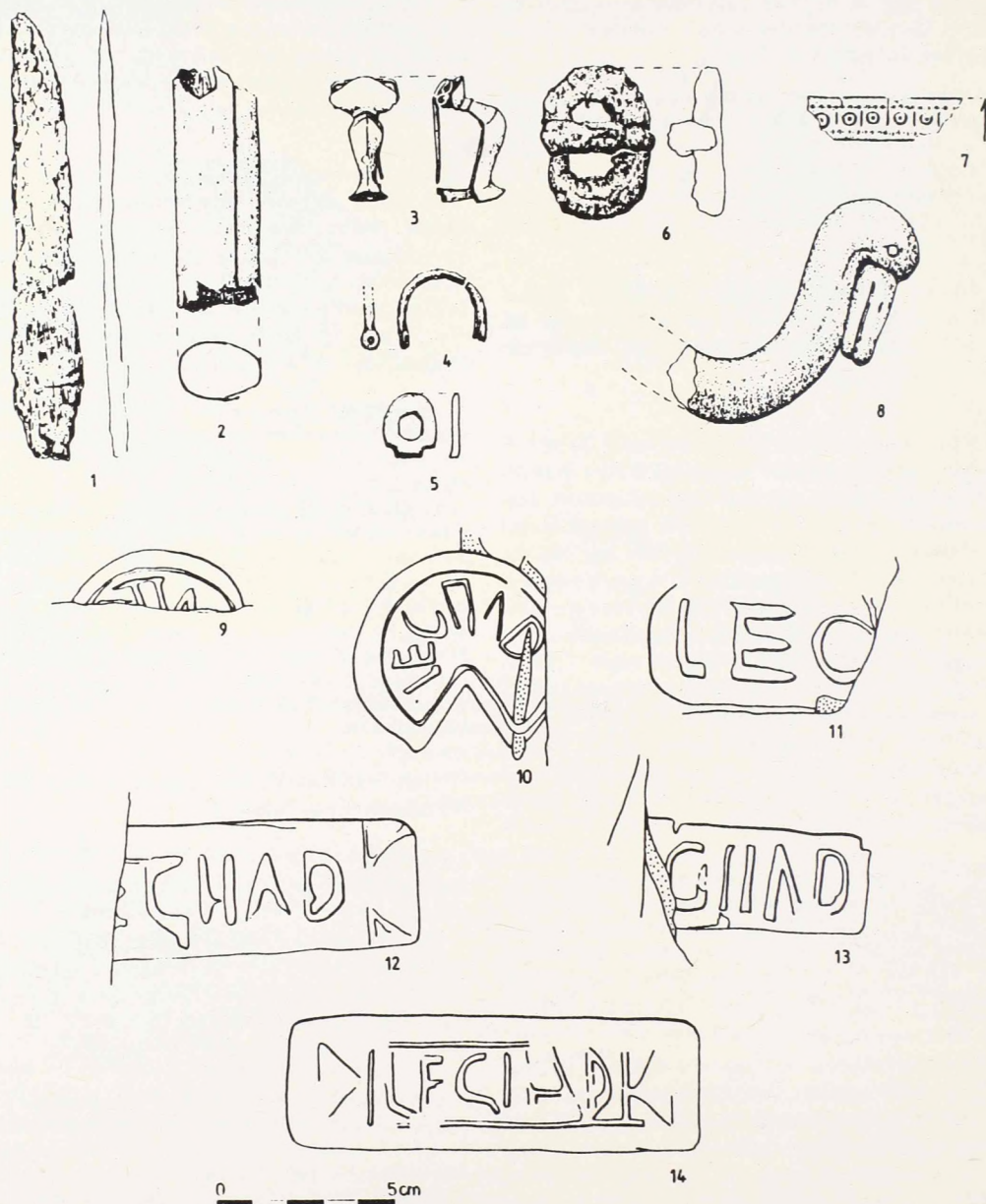
10. felület:

Mérete ÉD-irányban 6 m hosszú, KNy-i irányban 2 m széles.

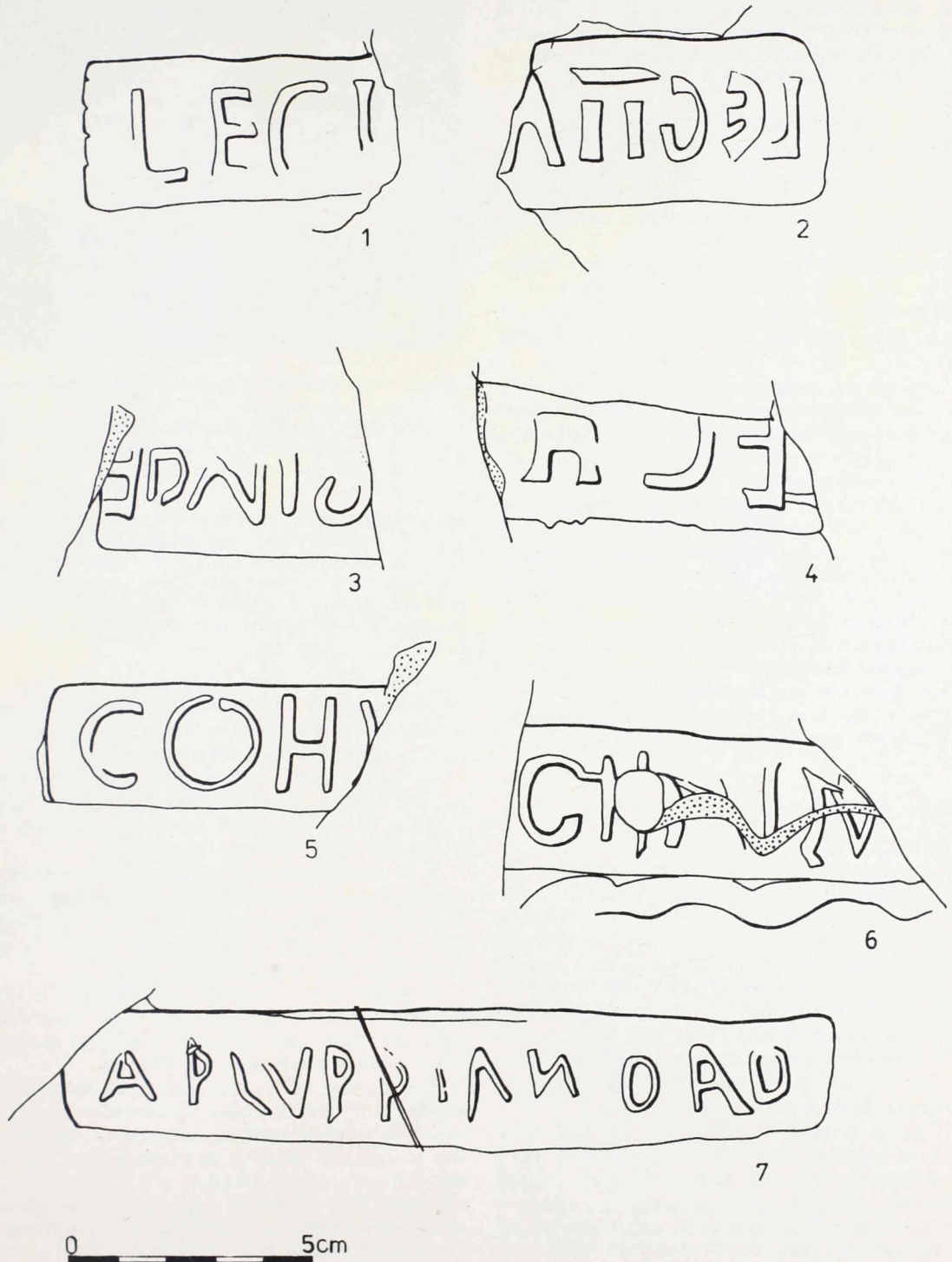
A felületen, az újkori betöltés alatti szürke, kevert föld alatt Atszf 103,49 m-n sóderes úttestszint került elő. Ez alatt szürke kevert feltöltések követik egymást a korai, egysoros köves szintig (Atszf 102,92 m), melyet már a bolygatatlan fekete földre alapoztak.

Jelentősebb leletek: A faszénnel kevert szürke betöltésből: Peremes teglátöredék] EG IIAD bélyeg tabula ansatában. L.sz.: 85.4.465 (10. kép. 12). Tál aljtöredéke, többsoros fogaskarcolás után belül bepecsételt tojás, illetve pálcikatag-motívummal. (MARÓTI 1985, 97–137). Szürke. L.sz.: 85.4.471 (5. kép. 6) Sigillata edénytöredékek. Középgalliaiak Antoninus koriak. (STANFIELD-SIMPSON 1958, 160.T/4; ROGERS 1974, 108. L.sz.: 85.4.473 (9. kép. 1–8). Tál oldaltöredéke bepecsételt tojástag, levélminta, valamint állatalakkal. (MARÓTI 1985, 97–137) L.sz.: 85.4.472. (5. kép. 1). Széles üvegfül-töredék. Sárgás-zöld. L.sz.: 85.4.470 (9. kép. 17).

Az északi köves színt alól: Fiola pereme, zöldesszínű (BENKŐ 1962.42) L.sz.: 85.4.513 (9. kép. 12). Raetiai oldaltöredék, mely Drexel 3, stíluscsoportba sorolható. (SZÖNYI 1973, 87–108 (l.sz.: 85.4.493 (8. kép. 4)).

10. kép 1–14: Fémleletek és téglabélyegek az aquincumi késő-római erőd északi körzetéből (I. és III. m.h.)
 Abb. 10.1–14: Metallfunde und Ziegelstempel aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung (Arbeitsstellen I und III)

11. kép 1–7. Téglabélyegek az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből (I. és II. m. h.)

Abb. 11.1–7: Ziegelstempel aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätrömischen Festung (Arbeitsstellen I und II)

A régészeti megfigyeléseink alapján a legkorábbi, Flavius-kori úttest maradványt, valamint a markomann háborúk utáni megújulási periódust tükrözi az ÉD-i irányú úthoz tartozó úttest-szint.

11. felület:

Vízcső-árok. Mérete: hossza 16 m, szélessége 1 m.

E közműárakkal két ÉK–DNy-i irányú falat érintettek. A falak földberakottak voltak, szélességük: 75 cm. A hozzájuk tartozó szint nem került elő. Mélyítésre nem volt módunk, így korábbi adatokkal nem rendelkezünk.

Érdemleges lelet nem került elő.

A fentiek alapján a falak kora pontosan nem datálható.

12. felület (Északi kerítésalapozás)

Mérete: KNy-i irányban 30 m, ÉD-i irányban 2 m (4. kép.).

A déli metszet szerint az újkori feltöltés utáni szürke, kevert föld elbontotta a metszet keleti részén a régészeti jelenségeket. A felület közepe táján egy 1 m széles agyagos földberakott fal jelentkezett szint nélkül. A falat a sárga, nyers földre alapozták.

A felület nyugati 13 m hosszú szakaszán az újkor alatti szürke betöltésben Atszf 104,79 m-n 10 cm vastagságban terrazzopadló maradványait figyeltük meg. Ez alatti kevert betöltésben az egysoros kövezés tűnt fel, mely Atszf 104,59 m-n mutatkozott. A rétegtani viszonyok alapján ez képezte az 50 cm széles ÉD-i irányú, földberakott falakhoz tartozó udvarszintet. Ez alatt már a bolygatatlan fekete, illetve nyers sárga föld húzódott.

Jelentősebb lelet nem került elő.

Adataink alapján az említett telepjelenségek a markomann háborúk utáni újjáépítésre és a IV. századra keltezhetők.

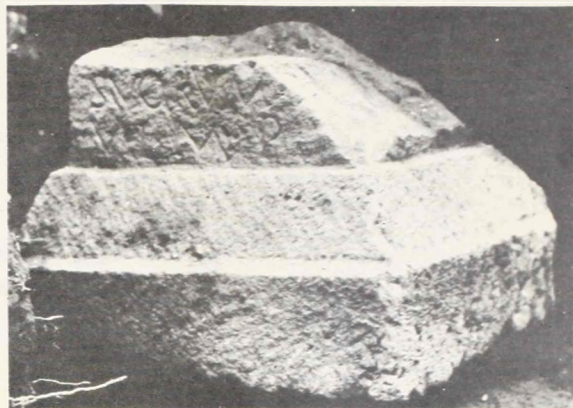
Az eredmények összefoglalása

I. Úthálózat

A munkaterületünk közepe táján is áthalad a régi szakirodalomból és a korábbi leletmentések által megfigyelt ÉD-i irányú római fő út (NAGY L. 1942, 359; PÓCZY 1964,58). Ezt az I–III. századi utat az aquincumi katonaváros északi és déli szakaszán a kutatók többször nyomon követték (PÓCZY 1986, 407). Ez a *via angularis* kísérte kívülről a II–III. századi legióstábor keleti védműveit (SZIRMAI 1985a, 63). Ennek a jelentős fő útvonalnak, az ún. *limesutnak* kisebb szakaszait az I.m.h. 3,4,5,6,7. számú felületein és a III.m.h. 10. jelű felületén figyeltük meg.

Az út egy szakasza – a későrómai erőd déli részén folytatott kutatások szerint (FACSÁDY 1976, 145–147; PARRAGI 1976, 140) a kaputornyok közti útként funkcionált. Adataink szerint – munkaterületünkön – az út egy részét felhasználták a IV. században a későrómai erőd nyugati falát kívülről szegélyező úthoz, másrészt egy útszakasz a későrómai erődítéshal nyugati és északi belső oldala mentén húzódó útként élt tovább, melyet az északi szakaszon csatornával láttak el.

Az ÉD-i irányú főút szélessége – adataink alapján – itt is hozzávetőlegesen 15 m (SZIRMAI 1985a, 63) Munkaterületünkön az erőd falat belülről kísérő út teljes szélességét nem ismerjük.

12. kép Oltárkő töredéke az aquincumi későrómai erőd északi körzetéből (III/7. m. h.)

Abb. 12. Fragment eines Altarsteins aus dem nördlichen Bereich der Aquincumer spätromischen Festung (Arbeitsstelle III/7.)

Az aquincumi későrómai erőd északi falától északra egy *KNy-i irányú*, későrómai erőd falnál korábbi úttest maradványait rögzítettük az I/1,2, II., valamint a III/1,8,9 munkahelyeken. Feltételezzük, hogy ez az út a *késői erőd északi falát kísérte kívülről* északról a fossáig, de az út korabeli, késői szintjeit már nem találtuk meg. Itt az út szélessége: 15 m.

II. Periodizáció

Területünkön a legkorábbi köves, sóderes, római szint a *korai Flaviusok* idejéből az I.m.h. 5,6,7 jelzésű és a II.m.h., végül a III.m.h.1. jelű felületén tűnt fel.

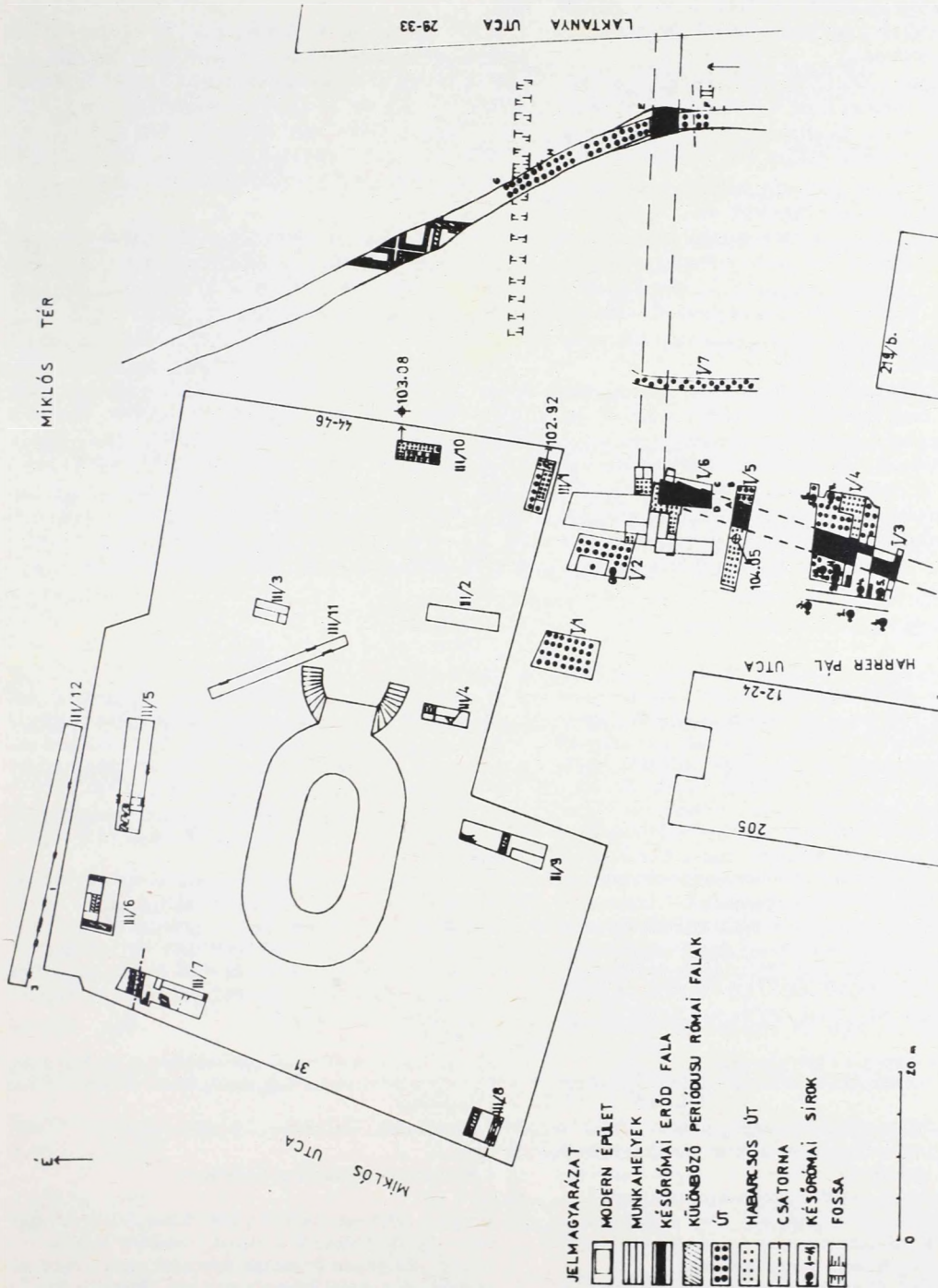
Az ezt követő *késő Flavius kori* útszintet az I.m.h. 1,2,3,5,6, II.m.h., valamint a III.m.h. 1,10. jelű felületei mutatták. E korszakból származó udvarszinteket a III.m.h. 4,8 számú felületein figyeltük meg.

A II. század elejei nagyobb planírozással járó út újjáépítésre vonatkozó adatokat az I.m.h. csaknem minden felülete (I/7. jelű kivételével) és a III.m.h. 1,8 jelű felületen és az épületeken belüli szinteket pedig a III.m.h. 3,4,5 felületekben voltak kimutathatók.

Itt jegyezzük meg, hogy a II. munkahelyen jelentkező fűtőcsatornás helyiséggel rendelkező épület korábbi részleteit már ekkor építhették, de a megfigyelt szakaszon erre a periódusra utaló belső szint hiányzik.

A *markomann háborúk pusztítása utáni konszolidáció emlékei* az I/7. jelű munkahely kivételével az I.m.h. valamennyi felületén előkerültek. A II.m.h.-en is kimutatható volt az újjáépítés jelenléte, de a hozzátartozó szint nélkül. A III.m.h. 1,3,5,6,7,8,10,12 jelű felületein a II. század végén ill. a III. század elején az út és az épületek szintjét megemelték. Ezt a periódust a III/5. jelű munkahelyen az út tetejéről előkerült Hadrianus érem, valamint a III/6.m.h.-en út szintjéről származó Faustina ill. Lucilla érem valamint a COH V[II BR ANT] bélyegtöredékes tegulatörödék keltezi.

A III. század közepső évtizedeiben dúló barbár támadásokat követő nyugalmi állapotot az I/4,5,6 mh és a II.m.h.-en előkerült fűtőcsatornás épület, valamint a III/3,4,5,12 számú felület korabeli emlékei tükrözik. A

13. kép Összesítő alaprajz az aquincumi későrómai erőd északi körzetében végzett kutatásokról
 Abb.13. Zusammenfassender Grundriß über die von nördlichen Bereich der Aquincumer spätömischen Festung durchgeführten Forschungen

III/4.m.h-en az út tetejéről egy Iulia subaeratus denár került napvilágra. Itt jegyezzük meg, hogy vagy a korábbi építési periódusban épülhettek a III.m.h. 8–9. felületein észlelt jelenségek, vagy ezek már a fellendülési korszak építéséhez köthetők.

A IV. században (NÉMETH 1986, 92) épült a későrómai erőd északi része az I.m.h. 4,5,6 felületek, valamint a II.m.h. adatai szerint. Az általunk feltárt nyugati erőd-fal hossza 30 m, (az északi erőd-falat 2,50 m szélességben követtük). (II.m.h.) Az erőd-höz tartozó útszintek az I.m.h. 4,5,6 jelű felületein figyeltük meg. A II.m.h-en előkerült a korabeli fossa, a III/9. munkahelyen már ez nem jelentkezett, tehát a fossa délnek fordul és követi a nyugati erőd-falat. Az erőd É-i falától 85 m-re ÉNy-ra, a IV. században – pontosabban nem keltezhető – katonai objektum (burgus?) maradványai kerültek elő 3 m széles falakkal. (SZIRMAI 1985b. 226).

A IV. század középső évtizedeiből az I/4. jelű munkahelyen maradt meg egyedül a későrómai erőd-falat belülről kísérő út nyugati szakaszán a megújítás nyoma.

Tehát a későrómai erőd védműveiből területünkön az erőd-fal nyugati és északi szakaszát, a fossát és az erődöt É-ről kívülről kísérő út jelenlétét igazoltuk. Az erőd bel-sejéből itt az erőd-falat belülről kísérő út nyugati és északi részletét dokumentáltuk. A későrómai erőd északi ré-

szének alaprajzára és belső épületeire (NÉMETH 1986, 92–95) vonatkozóan még további kutatások szükségesek.

A IV. század utolsó harmadában, az aquincumi későrómai erőd északi részét már nem építették újjá, hanem az előkerült sírok alapján temető létesült. A temető korábbi része a Búvár utca vonalában húzódtott (SZIRMAI 1985b, 238). Az előkerült téglasírokhoz AP LVPPIANO ORD bélyeges tegulát is felhasználtak. A 10. sz. sírból egy Valentinianus érem került elő.

Ezzel egyidőben az aquincumi későrómai erődöt DK-i irányban kicsinyítették. A Valentinianus kori újjáépítés nyomait (SOPRONI 1986, 409–415) az erőd déli területén több ízben megfigyelték (KÉRDŐ 1976, 72). A század végén az erőd leégett (FACSÁDY 1976, 146).

Az eddigi eredmények alapján az aquincumi későrómai erőd építéstörténete is tükrözi a pannoniai későrómai limes többszöri átépítési periódusait. (SOPRONI 1978, 148–149, 192–207. SOPRONI 1985, 44, 72, 63–4, SOPRONI 1986 409–415, TÓTH 1985, 121–130). Távlatban párhuzamaihoz – teljesség igénye nélkül – NOVAE táborát (SARNOWSKI 1977. 409–426 fig. 2.), valamint Rajna vidékén BOPPARD és Koblenz erődjét említhetjük meg (WILHELMI 1979, 567–586).

Jegyzetek

- Laktanya u. 34–38: SZIRMAI BpR 24/1976/146.: Itt jegyezzük meg, hogy 1973-ban a Vöröskereszt ú.-tól É-ra a Laktanya utcában közmű-árkot húztak és a laktanya kapujától É-ra szintén csatornázási munkák voltak: SZIRMAI Régfűz 1:27, Bp. 1974 (34–35). Az említett közmű-árkokban a II-III. században keltezhető, részben többszörösen vakolt, habarccsal kötött falmaradványokat figyeltünk meg kevés szintadattal és a laktanya kapujától északra többretegű útmardványt és egy apszissal ellátott helyiségmaradványt dokumentáltuk. Az előkerült leletanyag: 79.1.1–8. lelt. sz. alatt található a BTM Régészeti Osztályán. Itt említjük még meg, hogy a BTM Régészeti Osztályon a Laktanya utcai korábbi leletanyag 1949: 33.503–514, 1950: 54758–54804, 1953: 54.1.1–1692, 1954: 55.9.1–240, 1931: 56.19.1–50, 1954: 56.1.1-491, 1955: 56.3.1-235, 1953: 60.5.1-185. lelt. sz. alatt található.
- Jelzés: 6. sz. sír. Koponya a keleti oldalon.
- F–G jelölés a dokumentációhoz csatolt megfelelő rajzon szerepel.
- Az I/3. jelű munkahely közvetlen nyugati szomszédságában gépi erővel húzott közmű-figyelő árkunkkal 3 bolygatott KNy-i irányú téglasírt érintettünk. (1–3. sz.) A 2. sz. sírban a koponya K-en volt, melléklet egy kis szürke tál. L.sz.: 81.1.370. (7. kép. 7). Itt jegyezzük meg, hogy a későrómai sírból előkerült csontanyag morfológiai vizsgálatát JUHÁSZ ETELKA végezte. Munkáját ezúton köszönöm. Megemlítjük, hogy az egyik tegulán tabula ansatás keretben LEG II AD bélyeg volt L.sz.: 81.1.377 (10. kép. 14). Itt jegyezzük meg, hogy a feldolgozásunkban említett bélyeges téglák rajza és meghatározása LŐRINCZ B. munkája. Baráti segítségét itt köszönöm. A 4. sz. sír bolygatott volt, az egyik teguláján retrográd LEG II A [bélyegtöredék volt látható. L.sz.: 81.1.367 (11. kép. 2)]. Az 5. sz. bolygatott téglasírban a koponya É-on volt.
7. sz. sír: téglasír, koponya Ny-on volt. Csontvázmardványok. Medencecsont felett vascsatt. (SALAMON–BARKÓCZI 1978, Taf.43) L.sz.: 81.1.368 (10. kép. 1). Déli oldalon vas-kés pengéje (FÜLEP 1977, P1.17/1 L.sz.: 81.1.369 (10. kép. 6)). A sírban egy Constans érem is volt. L.sz.: 81.1.371. – Itt jegyezzük meg, hogy a dolgozat valamennyi érméjét BIRÓNÉ SEY KATALIN határozta meg. Munkáját itt köszönöm meg.
8. sz. sír: Bolygatott téglasír. Koponya Ny-on. Két csontváz maradvány. 9. sz. sír: Teljesen feldúlt téglasír. 10. sz. sír: Kőlapokból és tegulákból épült. Bolygatott. Alján I. Valentinianus sisciai veretű érméje. (RIC 14/a X/L.sz.: 81.1.372. 11. sz. sír: Bolygatott téglasír. Az egyik tegulán retr. LEG II A [bélyegtöredék. L.sz.: 81.1.367. (11. kép. 2)] Koponya K-en. Csontvázmardványok.
- Ld. 4. j-t.
- A tanulmányunkban felhasznált valamennyi sigillátát GABLER DÉNES határozta meg. Baráti közreműködését ezúton is köszönöm.
- A leadott dokumentációban C–D jelölése van.
- Ld. 8.j-t.
- A leadott dokumentációban I–J metszet
- Ld. 4. j-t.
- Amikor a Selyemgombolyító telkére felvonultunk, már folyt az Ifjúsági Szabadidő Központ kivitelezési munkái. Ez a helyzet módosította a kutatási terveinket, de az utolsó pillanatban ott tudtunk dolgozni, ahol nem tároltak építőanyagot! Ez úton szeretnék mindazoknak köszönetet mondani, akik a munkánkban segítettek: helyszíni felméréseket a BME Geodéziai Tanszéke végezte el, a szerkesztési munkákat Vándor Andrásné látta el. A helyszíni rajzokat Málík Éva, Horváth Csaba készítette, a többi rajz dr. Lőrincz Barnabás és dr. Matuz Edit munkája. Munkájukat itt köszönöm meg.

IRODALOM

- BENKŐ 1962
BERTALANNÉ 1976
BÓNIS 1942
BÓNIS 1943
FACSÁDY 1976
FÜLEP 1977
GABLER 1964
GABLER 1983
GÖMÖRI HAVAS 1892
ISINGS 1957
IVÁNYI 1935
KABA 1955
KÉRDŐ 1976
KOVRIK 1937
KUZSINSZKY 1889
KUZSINSZKY 1897
KUZSINSZKY 1906
KUZSINSZKY 1933
LOESCHCKE 1919
LÓRINCZ 1978.
LUDOWICI 1901–4.
MARÓTI 1985.
MÓCSY 1953
NAGY L. 1937
NAGY L. 1942
NAGY L. 1942
NAGY L. 1942
NAGY T. 1973
NAGY T. 1976
NÉMETH 1976
NÉMETH 1976a
NÉMETH 1986
- A. BENKŐ, *Üvegcorpus*, RégFüz. Ser II.1. Bp. 1962.
H. BERTALAN, *BTM ásatásai és leletmentései 1971–1975 között*. BpR 24 (1976) 431–444.
É. BÓNIS, *A császárkori edénművesség Pannoniában*. DissPann II.20. Bp. 1942.
É. BÓNIS, *Üvegtechnikát utánzó poharak Aquincumban*. Bp.R 13 (1943) 473–476.
A. FACSÁDY, *Előzetes jelentés a későrómai erőd déli védműveinek feltárásáról*. BpR 24 (1976) 145–148.
F. FÜLEP, *Roman cemeteries on the territory of Pécs (Sopianae)*. Fontes ArchHung Bp. 1977.
D. GABLER, *Az importált terra sigillaták forgalma Pannoniában*. ArchÉrt 91 (1964)
D. GABLER, *Die Westerdorfer Sigillata in Pannonien*. in JRGZM 30 (1983) 349–358.
S. GÖMÖRI HAVAS, *Visszapillantás az 1889–1892. évek eseményeire*. BpR 4 (1892) 5–30.
G. ISINGS, *Roman Glass*. Groningen. 1957.
D. IVÁNYI, *A pannoniai mécsesek*. Diss.Pann II.2. Bp. 1935.
M. KABA, *Az aquincumi parancsnoksági épület belső dekorációja a Lakatanya utcában*. BpR 16 (1955) 255–287.
K. KÉRDŐ, *Előzetes jelentés az aquincumi II–III. századi legióstábor déli, valamint a IV. századi erőd nyugati frontján végzett kutatásokról*. BpR 24 (1976) 71–73.
I. KOVRIG, *A császárkori fibulák fő formái Pannoniában*. DissPann II.4. Bp. 1937.
B. KUZSINSZKY, *Római feliratos kövek Óbudán*. ArchÉrt 9 (1889) 396–406.
B. KUZSINSZKY, *Az aquincumi múzeum és köemlékei*. BpR 5 (1897) 95–164.
B. KUZSINSZKY, *Az aquincumi múzeum köemlékeinek negyedik sorozata*. BpR 9 (1906) 33–72.
B. KUZSINSZKY, *Aquincum helyrajza*. TBM II (1933) 32–39.
S. LOESCHCKE, *Lampen aus Vindonissa*. Zürich 1919.
B. LÓRINCZ, *Pannonische Stempelziegel*. DissArch II.7. Bp. 1978.
W. LUDOWICI, *Stempel-Name römischer Töpfer*. Jockgrim 1901–4.
É. MARÓTI, *Római kori pecsételt díszü edénytöredékek Pest megyében*. StCom 17 (1985) 97–137.
A. MÓCSY, *Das territorium legionis und die canabae in Pannonien*. Acta ArchHung 3 (1953) 179–199.
L. NAGY, *Az aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935. években*. BpR 12 (1937) 261–275.
L. NAGY, *Topográfia*. in: *Budapest története*. II. Bp. 1942, 353–385.
L. NAGY, *Családi és társadalmi élet*. in: *Budapest története*. Bp. 1942, 525–578
L. NAGY, *Művészetek*. in: *Budapest története*. II. Bp. 1942, 579–650.
T. NAGY, *Budapest története az őskortól a honfoglalásig*. in: *Budapest története*. I. Bp. 1973, 39–216.
T. NAGY, *Aquincum Stadt und Lager im 4 Jh*. Acta Antiqua 24 (1976) 369–382.
M. NÉMETH, *Régészeti megfigyelések az észak-keleti táborsaroknál*. BpR 24 (1976) 61–65.
M. NÉMETH, RégFüz Ser.I:29 (1976) 27.
M. NÉMETH, *Die römischen Militaranlagen*. in: *Das römische Budapest*. Münster-Lengerich 1986, 79–98.

- OSWALD 1936–7. F. OSWALD, *Index of figure types arts*. Liverpool 1936–7. Nr. 1214 változata, Nr. 1954. változata.
- OTTOMÁNYI 1981 K. OTTOMÁNYI, *Fragen des spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien*. DissArch II.10. Bp. 1981.
- PARRAGI 1976 GY. PARRAGI, *Jelentés a Fényes Adolf utcában feltárt déli kaputorony átásáról*. BpR 24 (1976)137–140.
- PATEK 1942 E. PATEK, *Verbreitung der römische Fibeltypen in Pannonien*. DissPann II.19. Bp. 1942.
- PETŐ 1979 M. PETŐ, *Neuere topographische und archäologische Angaben zum Leben der Siedlung Gellérthegy-Tabán und Umgebung in der frühen Kaiserzeit*. Acta ArchHung 31(1979)271–285.
- PEKÁRY 1953 T. PEKÁRY, *Aquincum pénzforgalma*. ArchÉrt 80(1953)106–114.
- PÓCZY 1956 K. PÓCZY, *Die Töpferwerkstätten von Aquincum*. Acta ArchHung 7(1956)73–136.
- PÓCZY 1956a K. PÓCZY, *Leletmentő átások az 1954. évben*. ArchÉrt 83(1956)94–103.
- PÓCZY 1958 K. PÓCZY, *RégFüz Ser.I:9*. (1958)19.
- PÓCZY 1964 K. PÓCZY, *Aquincum a IV. században*. BpR 21(1964)55–71.
- PÓCZY 1983 K. PÓCZY, *Az aquincumi katonaváros utcahálózata és fontosabb épületei a II–III. században*. ArchÉrt 110(1983)252–271.
- PÓCZY 1986a K. PÓCZY, *Die Militärstadt von Aquincum im 2–3 Jahrhundert in Studien zu Militärgrenzen Roms*. III Stuttgart (1986)404–408.
- PÓCZY 1986c K. PÓCZY, *Aquincumi kutatások (1973–1982) és a városi átások problémái*. ArchÉrt 113(1986)15–30.
- RICKEN–FISCHER 1963 H. RICKEN–CH. FISCHER, *Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern*. Bonn 1963.
- ROGERS 1974 G. ROGERS, *Poteries sigillées de la Gaule centrale*. Paris 1974.
- SALAMON–BARKÓCZI 1978–1979 Á. SALAMON–L. BARKÓCZI, *Archäologische Angaben zur spätrömischen Periodisation Pannoniens (376–476)*. MittArchInst. 8/9 (1978–1979)75–84.
- SARNOWSKI 1977 T. SARNOWSKI, *Fortress of the Legio I. Italica at Novae*. in: Limes. Akten des XI. Internationalen Limeskongresses. Bp. 1977, 409–426.
- SCHAUSCHEK 1955 J. SCHAUSCHEK, *Adatok az aquincumi ipari technikához*. BpR 16(1955)301–318.
- BIRÓNÉ SEY 1983 BIRÓNÉ SEY K., *Fundmünzenbericht 1980*, 345–371.
- SIMONYI 1956 D. SIMONYI, *Az Aquincum táborába vezető via decumana nyomában*. AntTan 3(1956)232–234.
- SOPRONI 1956 S. SOPRONI, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*. Bp. 1978.
- SOPRONI 1985 S. SOPRONI, *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*. München 1985.
- SOPRONI 1986 S. SOPRONI, *Nachvalentinische Festungen am Donaulimes*. in: Studien zu den Militärgrenzen Roms III Stuttgart (1986)409–415.
- STANFIELD–SIMPSON 1958 A. STANFIELD–G. SIMPSON, *Central Gaulish potters*. London 1958.
- SZILÁGYI 1933 J. SZILÁGYI, *A pannoniai bélyeges téglák*. DissPann II.1. Bp. 1933.
- SZIRMAI 1985a K. SZIRMAI, *Kutatások a II–III. századi aquincumi legióstábor keleti védműveinél*. (1974–1980) ComArchHung 1985, 49–66.
- SZIRMAI 1985b K. SZIRMAI, *Későrómai sírok az aquincumi canabae északi részén*. ArchÉrt 112(1985)221–239.
- SZŐNYI 1973 E. SZŐNYI, *Zur Verbreitung und Herstellung der sog. rätischen Keramik in Pannonien*. ActaArchHung 25(1973)87–108.
- THOMAS 1955 E. THOMAS, *Leletmentő átások az 1953-as évben*. ArchÉrt 82(1955)92–102.
- TÓTH 1985 E. TÓTH, *Zur Chronologie der militärischen Bautätigkeiten des 4.Jh. in Pannonien*. MittArchInst 14(1985)121–136.
- VISY 1970–1 ZS. VISY, *Die Daker am Gebiet von Ungarn*. MFMÉ I/1970, 5–29
- WELLNER 1977 I. WELLNER, *Einige Siedlungsprobleme in den canabae legionis von Aquincum* in: Studien zu den Militärgrenzen Roms. II. BJ, Beiheft 38(1977)411–415.
- WILHELMI 1979 K. WILHELMI, *Notgrabungen in Bereich des W–BZW. S. tores des Rhein-Kastelle Boppard und Koblenz*. in: Roman Frontier Studies XII(1979)II.vol. (BAR Internationales Series 71(II)567–586.

STRATIGRAPHISCHE BEOBACHTUNGEN IM BEREICH DER SPÄTRÖMISCHEN FESTUNG VON AQUINCUM

Auszug

I. Straßennetz

Die aus der älteren Fachliteratur bekannte und durch die früheren Rettungsgrabungen beobachtete, in NS-Richtung laufende römische Hauptstraße (LNAGY 1942, 359; PÓCZY 1964, 58) führt auch durch die Mitte der Arbeitsstelle. Dieser Straße I–III gingen im nördlichen und südlichen Teil der Aquincumer Militärstadt die Forscher auch öfters nach (PÓCZY 1986, 406). Diese via angularis begleitete die östlichen Wehrbauten des aus dem 2–3. Jh. stammenden Legionslagers von außen (SZIRMAI 1985a, 63). Die kleineren Abschnitte dieser bedeutenden Hauptstraßenlinie, der sog. Limesstraße haben wir an der Fläche 3,4,5,6,7 der Arbeitsstelle I und an der Fläche 10 der Arbeitsstelle III beobachtet.

Ein Abschnitt der Straße funktionierte – den im südlichen Teil der spätrömischen Festung durchgeführten Forschungen nach – zwischen den Tortürmen (FACSÁDY 1976, 145–147; PARRAGI 1976, 140). Gemäß unserer Angaben wurde – an unserer Arbeitsstelle – ein Teil der Straße einerseits zu der die westliche Mauer der spätrömischen Festung im 4. Jh. von außen umnehmenden Straße benutzt, andererseits lebte eine Straßenstrecke als eine sich an der Innenseite des westlichen Abschnittes der spätrömischen Festungsmauer dahinziehenden Straße weiter, die im nördlichen Trakt mit einem Kanal versehen wurde.

Die Breite der nordöstlich verlaufenden Straße betrug auch hier – aufgrund unserer Angaben annähernd 15 m (SZIRMAI 1985a, 63). An unserer Arbeitsstelle ist uns die ganze Breite der inneren Straßenlinie der spätrömischen Festungsmauer nicht bekannt.

Nördlich von der nördlichen Mauer haben wir die Reste eines in OW-Richtung laufenden Straßenkörpers, der älter war als die spätrömische Festungsmauer, an den Arbeitsstellen I/1,2; II und III/1, 8,9 festgestellt. Wir nehmen an, daß diese Straße die nördliche Mauer der späten Festung von außen her bis zur Fossa begleitet hat, jedoch konnten die damaligen, späten Niveaus der Straße nicht mehr vorgefunden werden. Hier beträgt die Breite der Straße 15 m.

II. Periodisation

In unserem Gebiet erschien das älteste, steinige, schotterige Niveau aus der *frühflavischen Zeit* an der Fläche 5,6,7 der Arbeitsstelle I, an der Arbeitsstelle II und schließlich an der Fläche 1 der Arbeitsstelle III. Das diesem folgende *spätflavische* Straßenniveau zeigten die Flächen 1,2,3,5,6 der Arbeitsstelle I, die Arbeitsstelle II sowie die Flächen 1,10 der Arbeitsstelle III an. Die aus dieser Periode stammenden Hofniveaus konnten wir an den Flächen 4,8 der Arbeitsstelle III beobachten.

Die sich auf den mit größerer Planierung einhergehenden Neubau zu *Beginn des 2. Jh.* beziehenden Daten konnten an fast sämtlichen Flächen der Arbeitsstelle I (mit Ausnahme von I/7) und an den Flächen 1,8 der Arbeitsstelle III sowie die Niveaus innerhalb der Gebäude an den Flächen 3,4,5 der Arbeitsstelle III nachgewiesen werden. Hier sei bemerkt, daß die früheren Teile des an der Arbeitsstelle II zum Vorschein gekommenen Gebäude mit über einen Heizkanal verfügendem Raum dürfte man schon zu dieser Zeit erbaut haben, jedoch wurde im beobachteten Abschnitt das auf diese Periode hinweisende innere Niveau noch nicht gefunden.

Die *Denkmäler der Konsolidation nach der Zerstörung durch die Markomannenkriege* trafen wir – mit Ausnahme der Arbeitsstelle I/7-an sämtlichen Flächen der Arbeitsstelle an. Auch an der Arbeitsstelle II konnte der Neubau nachgewiesen werden, jedoch ohne das hinzugehörige Niveau. An den Flächen 1,3,5,6,7,8,10, 12 der Arbeitsstelle III wurde im ausgehenden 2. Jh. – Beginn des 3. Jh. das Niveau der Straße und der Gebäude erhöht. Diese Periode wird an der Arbeitsstelle III/5 durch die von der Straße zum Vorschein gekommene Hadrianus-Münze sowie an der Arbeitsstelle III/6 durch die vom Straßenniveau stammende Münze der Faustina bzw. Lucilla und durch das Ziegelbruchstück mit dem Stempelfragment COH V [II BR ANT] datiert.

Den Ruhezustand nach den *in den mittleren Jahrzehnten des 3. Jh.* wütenden barbarischen Angriffen widerspiegeln die an der Arbeitsstelle I/4,5,6 und II zum Vorschein gekommenen Gebäude mit Heizkanal sowie die Denkmäler der Flächen III/3,4,5,12 aus derselben Zeit. An der Arbeitsstelle III/4 wurde von der Straße ein Denar von Iulia subaeratus eingeholt. Hier soll bemerkt werden, daß die an den Flächen 8–9 der Arbeitsstelle III wahrgenommenen Objekte entweder in der früheren Bauperiode entstanden sind oder sie lassen sich schon an die Bauten der Blütezeit knüpfen.

Der nördliche Teil der spätrömischen Festung dürfte – den Flächen 5,6,7 der Arbeitsstelle I sowie den Angaben der Arbeitsstelle II nach – *im 4. Jh.* erbaut worden sein. Die Länge der von uns erschlossenen westlichen Festungsmauer beträgt 30 m, der nördlichen Festungsmauer folgten wir in einer Breite von 2,50 m (Arbeitsstelle II). Die zur Festung gehörenden Straßenniveaus wurden an den Flächen 4,5,6 der Arbeitsstelle I beobachtet. An der Arbeitsstelle II kam die ursprüngliche Fossa zum Vorschein, an der Arbeitsstelle III/9 erschien diese nicht mehr, also die Fossa läuft weiter nach Süden und folgt der westlichen Festungsmauer. 85 m von der nördlichen Mauer der Festung in nordwestlicher Richtung kamen die Reste eines aus dem 4. Jh. stammenden – genauer nicht datierbaren – militärischen Objekts (Burgus) mit 3 m breiten Mauern zum Vorschein (SZIRMAI 1985b, 226).

Aus den mittleren Jahrzehnten des 4. Jh. blieben nur Erneuerungsspuren der im westlichen Trakt die spätrömische Festungsmauer von innen begleitenden Straße erhalten.

Von den Wehrbauten der spätrömischen Festung haben wir demnach in unserem Gebiet das Vorhandensein der den westlichen und nördlichen Abschnitt der Festungsmauer, die Fossa und die Festung von Norden her, außen begleitenden Straße nachgewiesen. Aus dem Inneren der Festung wurden hier die westlichen und nördlichen Teile der die Mauer begleitenden Straße dokumentiert.

Bezüglich des Grundrisses des nördlichen Teiles der spätrömischen Festung und ihrer inneren Gebäude (NÉMETH 1986, 92–5) werden noch weitere Forschungen benötigt.

Im letzten Drittel des 4. Jh. wurde der nördliche Teil der Aquincumer spätrömischen Festung nicht mehr neu aufgebaut, sondern an dieser Stelle – aus den zutage geförderten Gräbern geschlossen – ein Gräberfeld angelegt. Der frühere Teil des Gräberfeldes erstreckte sich in der Linie der Buvár-Gasse (SZIRMAI 1985b, 238). Zu

den freigelegten Ziegelgräbern wurde auch ein Ziegel mit dem Stempel APLUPPIANO ORD angewendet. Aus Grab 10 kam eine Münze des Valentinianus I, zum Vorschein.

Gleichzeitig wurde die Aquincumer spätrömische Festung in südöstlicher Richtung verkleinert. Die Spuren des Neubaues zur Valentinianuszeit wurden im südlichen Gebiet der Festung öfters beobachtet (KÉRDŐ 1976, 72). Ende des Jahrhunderts ist die Festung niedergebrannt (FACSÁDY 1976, 146).

Aufgrund der bisherigen Ergebnisse widerspiegelt auch die Baugeschichte der Aquincumer spätrömischen Festung die mehrmaligen Umbauperioden des pannonischen spätrömischen Limes (SOPRONI 1978, 148–149, 192–207; SOPRONI 1985, 44, 72, 63–4; TÓTH 1985, 121–130; SOPRONI 1986, 409–415).

Zu ihren weiteren Parallelen können wir – ohne Anspruch auf Vollständigkeit – da Lager NOVAE (SARNOWSKI, 1977, 409–426. fig. 2) sowie im Rheingebiet die Festungen von BOPPARD und KOBLENZ erwähnen (WILHELMI 1979, 567–586).

K. Szirmai
Budapest Történeti Múzeum
H-1053 Budapest
Károlyi M. utca 16